

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTHAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. LUIGA, W. REIMAN, J. TÕNISSON

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI** PE 10308

ÜKSTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1916

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1916

XI AASTAKÄIK

№ 12

Aadu Grenzstein †.

2

Kakeksakümnendate aastate lõpul oli kodumaa reformide siht kõigile selge, ka Gr-ile. Varemini oli ta venestamisevõimaluse üle kahelnud, selle kartust ainult kollitamiseks lugenud. 1887 määrati muu seas ka Aleksandri kooli Vene keel õpekeeleks. Sel puhul laskis Gr-n Olevikus märgata, et see samm temale ootamata ja vastu-meelt on¹⁾. Novembrikuul 1888 pandi Virulane kinni ja tema toimetaja Järw saadeti kaheks aastaks maalt välja. Järwe õnnetus sundis Gr-i muidugi veel suuremale ettevaatusele. Sest ajast peale hakkas Gr-n Eesti rahvuslikka püüdeid likvideerima, nende avaldusi ära tusheerima, vist küll sellepärast, et mitte suuremat venestamisetuhinat välja kutsuda (v. Lahkumise-sõna, Rahva Pvl. 1909 nr. 19 j. j., Post. 1909 nr. 169). 1891 on Gr-n üleüldise laulu-pidu vastu. Aasta lõpul kirjutab ta (Olevik nr. 50):

„Ma olen sagedasti päälinnas ja kodumaa kubermangu linnades käinud ja nende uste pihta koputanud, kust ma sündsäl kombel olen võinud teada saada, kuidas ülemal pool neist asjadest mõteldakse, milledest ma tahan kirjutada . . . Eesti lehtedelt ei oodeta mitte näpunäiteid kõrgetele ametnikkudele, kellel vägevamad näpud näitamas ja sõnakuulelikumad sõnumiandjad olemas on kui lehed, vaid Eesti lehtedelt oodetakse kasulist mõju Eesti rahva kohta Revideerija sinator avaldas mulle omal ajal seda tungivat soovi, et rahva lehed võimalikult vagusal, rahulisel toonil kirjutaksivad. Ta oli nii lahke, et pool tundi sellest rääkis ja asja selgeks tegi . . . Sina ei pea mitte lehtedes kõra tõstma ja mõtteid äratama, nagu oleksivad need magama jäänud, kes rahva käekäigu üle ametlikult peavad valvama, sest need on seks seatud, et nad kõike tähele panevad ja ülemale poole teatavad — et

1) Kuidas Gr-n hiljem Vene õpekeele peale vaatas, selgub 1895. a. Olevikust nr. 3. Seal küsib Gr-n: Kas kõlbab paluda, et uude Eesti Aleksandri põllutöökooli Eesti õpekeel saaks? ja vastab eitavalt: „Selle põllutöökooli kasvandikud on meie kodumaa edaspidised vallavanemad, kohtumehed jne. Riigivalitsusel saab armas olema, kui ta meie vallaametnikkudega ilma tõlgita võib läbi käia.“ (Võrdle ka Pol. Aabits lhk. 11.)

sina neld ei pahandaks ja asju ei segaks, mis juba kõik plaanilikult ritta seatud.“

Järgmises numbris ei anna ta vastust küsimise peale, kas Eesti rahvas elama jääb või mitte. — „Kui Eesti rahvas kaob, mis sellest juttu teha; kui kaome, kes siis haige juures surmalaulusid hakkab laulma.“ — Nüüd laskis ta oma suud ja sulge olevast seisukorrast juhtida. — Järgmise aasta lõpul teatas ta (Ol. nr. 51 ja 52), et erakonnad on lõppenud, „partei influentsa on mööda. Vanad on otsas, uusi ei ole. Eesti elu on vagane olnud“.

1893 avaldab Gr-n oma muutunud seisukohta selgelt kirjas „Eesti politik“ (Olevik nr. 29—34): „Sõna „Eesti politik“ ei ole meil hästi meele järele... Eesti politik on Eesti rahva elu edendamine... Ning uuen-duste eesmärk? Meie kodumaa ja rahva liginemine suurele isamaale ja ta päarahvale. Otstarbe? Selle maa tõsine edenemine.... Tundkem oma nõrkust! Tundkem teiste tublidust! Mitte kuhu mõte, vaid kuhu käsi ulatab!“ Ikka „tasa ja targu“. — Endiseid püüdmisi peab ta nüüd ekslikuks ja nimetab Eesti Aleksandri kooli soovisid vas-simisteks. Haritud suguvendadele hüüab ta: „Tulge tagasi ja võtke oma rahva elust uuesti osa.... sest meie viimane rahvuslik töösiht — rahva hää käekäik — on jäänud.“ Meie „rahvuslik raudvara“ on selle kirja järele kõige pealt r a h v a s, siis k o d u m a a.

„Päriskohad on need kuldsed naelad, milledega Eestlase süda oma kodumaa külgi on naelutatud... Neile kolmele varandusele lisame siin veel ühe suure raudvara aida juure, millel sajad salved ja mis omalt poolt esimese elutingimisi täidab. See on meie suur isamaa... tahab ja jõuab üks ehk teine veike rahvas suurel isamaal oma enese rahvuse hääks midagi teha, siis on see t e m a o m a e r a a s i. Kui riigi seadus talle seks küllalt avaralt luba annab, siis on ta kõik teinud, mis tema kohuse ja ülesannete piirtes seisab. Mis pääle selle sünnib, on isalik kingitus nõrgale lapsele... Pääle nende nelja on meil veel varandusi... Eesti haritud pojad, .. keel, .. kirjandus (väga nõrk)... rahva haridus... pisut rahvuslist meelsust (sooja isamaa armastust)... elutarkus...“

Nii selle pika kirja sisu lühidalt. Veidi segatud, kuid siiski selge küllalt, et ühes sellega, mis Olevik (nr. 18 ja 21) selsamal aastal Eesti Kirjameeste Seltsi kinnipanemise ja rahvusliku elu kohta ning Soome kirja asjas (nr. 23 ja 33) kirjutas, ja Postimehe ähvardamisega (Ol. nr. 19) endist sõprade ringkonda eemale tõugata. Siia juure tuli veel Gr-i sõdimine eelolevaks aastaks plaanitsetava 75-aastase priiuse jubileumi laulupidu vastu. Gr-n pidas p a r e m a k s tuleval aastal mitte suurt priiuse-

pidu pidada, vaid väikseid kohalikka perekonna-pidusid (Olev. 1893 nr. 25).

1893 pandi Eesti Kirjameeste Selts ülemalt poolt sisemiste tülide tagajärjel kinni. Sel puhul kirjutas Gr-n (Olevik nr. 18).

„Kõrge riigivalitsus on E. Kirj. Seltsi kinni pannud ja seega on meil üks valulaps vähem . . . Meie arvame, et Eestlaste keskes palju neid on, kes riigivalitsust tänavad, et ta tüliõuna kord käest ära võttis . . . Oleks Selts ju 12 aasta eest kinni jäänud, see oleks parem olnud, sest palju pahandust oleks tulemata jäänud . . . Nüüd tuleb tänu anda seltsi lõpetamise eest.“

Ja Olevikus nr. 22 loeme:

„Oleviku eesmärk ei ole mitte Eesti Kirjameeste Selts ega ka kirjandus, vaid Eesti rahva hää käekäik ise . . . R a h v a k a s u, meie kindel eesmärk, sundis meid E. Kirj. Seltsi asjus teisiti mõtlema . . . Omal ajal seltsid, mis kirjandust edendavad; omal ajal peab aga kirjandus ka ilma seltsita edasi saama . . . Ärgem vahtigem naites tagasi; vaadake teraselt edasi, kus uuel ajal uued teed käivad. Seal on suurem tuleviku lootus.“

Gr-n oli E. Kirjam. Seltsi asutamisest saadik selle liige ja seal tegev ning pidi siis ka seltsi tööd ja võimisi hästi tundma. — Hiljemini tunnistas ta ometigi, „et pärast meie Kirjameeste Seltsi kinnijäämist ka kõik priske vaimutöö kinni jäi“ (Meie vaimuvalla tegelased, lhk. 10, a. 1899).

E. Kirjam. Seltsi kinnipaneku puhul tuli Olevikul pikem tüli Postimehega. Viimase toimetuses töötas sel ajal ajutiselt J. Tõnisson, kes Oleviku peremehele avaldatud mõtete pärast kallale tungis. Olevikus nr. 19 kaebas Gr-n pealkirja all „Kurb uus sõnum“, et Postimees Oleviku kallale tormi jooksnud ja suure tüli päevakorrale kiskunud; seega Eesti asjade sekka sütitava tulelondi visanud. Kirjatükk lõppes ähvardusega:

„Kui „Postimees“ meid rahule ei jäta ja Eesti lehtede sekka tülitulukesi pillub, siis klopime meie ta koti läbi, mis kobiseb ja toome vahest ühest suurest põhjamaa jõest vett, et kergemeelsetele tulestülitustele jäädavalt ots taha ja rahva elu uue aja kosumist rikkumiste eest hoida.“

Eesti sündmused äratasid Soomes vennasrahva tähelepanemist. Paar sealset lehte tõid teateid E. Kirjam. Seltsi ja Eesti ajakirjanduse kohta, kus muu seas Olevikku „ida poole kalduvaks“ nimetati. Postimehe toimetuse liige H. Prants oli neis asjus Soome lehtedele omalt poolt ja oma käe peal ka paar kirja saatnud, sest kodused olud ei lubanud kõike avaldada. Sugurahva ajakirjandus avaldas Kirjam.

Seltsi kaotuse puhul kurbtust ja kahetsust. Muu seas tähendas üks leht (Lappeenrannan Uutiset nr. 38) omalt poolt: „Küllap korra ka kotka küüned nürinevad.“ — Soome kirjutuste asjus hakkas Gr-n Postimeest süüdistama (Olevik nr. 21 ja 22) ja kahtlustama (Ol. nr. 23). Gr-i „Soome kiri“ tõi üksikuid lauseid Prantsu kirjadest ja Soome lehtede toimetuste kirjutustest, põimis need kokku ja lõpetas kotka küünte kohta käiva märkusega. Postimees teatas küll, et tal Soome kirjadega mingit tegemist ei ole, kuid Olevik püüdis asja ikkagi Postimehe toimetuse arvesse panna ja soendas seda lugu igal võimalusel jälle üles, nii näit. 1894. a. laulupidu vaieluste puhul. — Asi löi ka Soomes laineid. — Oma „Soome kirjas“ (Olev. 23) kirjutab Gr-n muu seas: „Enne kui „Soome kirjast“ Olevikus jutt oli, oli temast ju aktides jutt.“ Järgmises nr-is (24) kirjutab ta küll tüdinenult tüli kohta „lõpetagem“, kuid kiskus selle asja 33. nr-is jälle päevakorrale. Aga ka veel sellega ei olnud asi otsas. Lugu oli tõesti shandarmivalitsuse aktidesse ulatanud. Postimehel, Prantsul ja Tõnissonil oleks ehk halbu sekeldusi oodata olnud, kui mitte selleaegne kohalik shandarmivalitsuse osakonna ülem ei oleks ära surnud ja tema järeltulija asja tühiseks pidades selle ära lõpetada poleks lasknud (Post. 1910 nr. 169).

Oma viimase ülesastumise puhul kirjutab Gr-n Pankroti kuulutuses oma selleaegse ähvarduse kohta, et selle esimeseks sõnaks „kui“ olnud, mis ähvarduselt ta kurja kuju võtvat. „Kui“ Postimees nii teeb, siis teeb tema nõnda, kui ei, siis ei. Kuna ta oma ähvardamist „veetoomise“ asjus ei ole täide saatnud, siis olla ju selge, et tal midagi kurja pole mõttes olnud. (Võrdle „parem“ ja „hää“ 1894. a. laulupidu asjus.)

Peale 1890. a. kaldus Gr-n rahvuslikust romantismusest lahkudes materjalistliku ilmavaate ja reaalpolitika („olupolitika“) poole ning hakkas kasvava hoole ja agarusega rahva majanduslist elu tähele panema ja jõudu mööda korraldama. Endiste isamaaliste juhtkirjade asemel ilmusid Olevikus põllumajanduslised kirjad karjakasvatamisest, sulgloomade pidamisest, kalatalitusest, linaharimisest, loomade haigusest, tervishoiust, saunikuteküsimumusest, kunst-sõnnikust jne. jne. Ühtlasi edendas ta ka karskuseliikumist. Neist asjust allpool pikemalt. — Kui ta väikeste rahvaste liitumist suurte külge soovitas, oli sellegi lõpu-siht majanduslik kasu — rahva hea käekäik. — Uuel seisukohal võttis Gr-n rahvuse ja saksluse vastu iseteadliku arvustava seisukoha, nagu allpool näeme.

1894. a. algul andis Gr-n juubeli - laulupidu asjus (Olev. nr. 3) järele. — Aasta varem kirjutas ta selle pidu vastu muu seas:

„Pisut puhkust ja kosutust, armsad suguvennad . . . et meil aega oleks enese ümber vaadata ja oma kodust tõbist (rahvuslikku elu, A. K.) vaikselt põetada . . . ei tea kui palju neid ongi, kes meie juubeldamist hää meelega näevad . . . (Ol, 25). Suured hulgad viiakse libeda jää päälle, kus vääratamine nii kerge . . . sügav liikumine käis üle kodumaa pinna (1891. a. laulupidu puhul, A. K.). Liikumise Jained visasid paraku palju pori kõrgematele kallastele välja, mis näitab, missuguse soo ja raba pääl siin maal elatakse. Salakirju oli sadasid liikumas ja kes nende aktidest ühtgi lehekülge lugenud, sel on küllalt, et aru saada, mispärasest keegi (väga mõjuval pool) ужасный народъ (hirmus rahvas) ütles ja küll veel praegugi ütleb. — (Järgneb Soome kirja asi.) — Võita ei ole meie nõrgal rahvusel pidust palju mitte, karta väga palju“ (Ol, 1893 nr. 33).

Nüüd, jaanuari lõpul 1894, seletas ta:

„Kui üleüldise pidu pidamata jätmine „parem“ on, siis on juba selles sõnas öeldud, et pidu ärapidamine omalt kohalt ikka ka hää on . . . kui pidu siiski tahetakse ära pidada, Olevik siis mitte selle vastu sõidma ei taha hakata . . . Sel on vahest ka oma hääduis, kui meil . . . mõned on, kes . . . tarvilikul korral kriitika tähendusi teevad. Meie võiksime . . . kergeste liiale minna ja muulaste ees naeru alla sattuda, vahest ka oma rahvuslisele liikumisele kirstunaelu sepiitseda . . . Kes siis eelolevast pidust tahab osa võtta, tehku seda, ilma et arvaks, nagu peaks meie seda ei tea kui raskeks eksituseks“ (Ol. nr. 3).

Et Gr-i talitusest selle laulupidu asjus aru saada, peame siin veel ühte asja meele tuletama. 1891 kirjutas ta muu seas:

„Mis teie siis ütlete, kui teate, et mina, ehk küll toimetaja olen, suusõnal ja erakirjade abil vahest enam olen teinud kui oma lehe läbi?“

Ühe niisuguse erakirja on toimetaja Gr-n veebruarikuul 1894 kirjutanud. Sõbralik käsi tõi praeguse kirjutuse puhul selle kirja teksti meile tarvitada. See käib nii:

Kõrgele Ekstsellentsile, Sisemiste Asjade Ministri Herra I. N. Durnovole. Eesti ajalehe „Oleviku“ toimetaja A. Grenzsteini kõige alandlikum palve.

Allakirjutaja võtab omale vabaduse Teie Kõrge Ekstsellentsi poole palvega Eesti ajakirjanduse asjus pöörata.

Meie juures Lääne mere maadel on vaikne, aga väga äge kihutusetöö kõige Vene asja vastu käimas. See läheb haritud ringkondadest välja ja on maal laiate rahvakihutuste sekka laiali lagunenud. Juba nüüd on selge, et üleüldine Eesti laulupidu, mis tuleval suvel Jurjevis tahetakse ära pidada, selle kihutusetöö teenistusesse pannakse. Lähets liiga kaugele selle üle siin lähemat teatada. Ma juhin ainult selle ajaloo peale tähelepanemist ja konstateerin seda tõeasja, et Eesti ajakirjandus, peale Oleviku ja Valguse, selle kihutuseveski peale agarasti vett kannab ja et tsensor mind ei lase selle vastu sõna võtta, kuna Valgus kirjaliku lepingu läbi on sunnitud vaikima . . . Kõrgemad

ametnikud ei või Eesti ajalehti lugeda, et selle vaimu tundma õppida. Eksitus oleks arvata, et kuna ajakirjandus võrdlemisi rahulik on¹⁾, ka rahva seas rahu valitseb. Teatud ringkondades käivad Eesti rahvuslikud lained kõrgemalt kui kunagi enne. Vene valitsus, nii kõneldakse, tahab Eesti rahvast ära hävitada ja — kirjutab Postimees alles 24. jaanuaril 1894 — „rahvus on hing, rahvas keha, ja kes rahvuse vastu on, on rahva vaenlane“ . . . Meie juures kipub vaim asuma, kes kõike, mis maaisa poolt meie kasuks ette võetakse, vale valgusesse seab . . . Sellep. palub allakirjutaja Eesti ajakirjanduse asjus uurimist ette võtta ja teda (ajakirjandust) ajakohaselt korraldada. Allkiri: „Adolf Ivanovitsh Grenzstein, Eesti ajalehe „Oleviku“ toimetaja.“

Kiri on nii ustavatest kätest saadud, et tema ehtsuse kohta vähematki kahtlust ei ole. — Kirjakirjutaja ei ole seda salakirja vist mitte pori viskamiseks kõrgematele kallastele pidanud ega ka kartnud, et selle mõjul jälle ужасный народъ öeldakse, kangemaid repressioonisid tarvitatakse ja rahvuslikule elule kirstunaelu taotakse.

Maikuu lõpul kirjutab Gr-n Olevikus (nr. 22):

„Laulupidu seisab ukse ees ja meie läkitame pidule tulejale juba aegsaste tervitusi vastu. Aegsaste sellepärast, et ekslisi arvamisi kaotada.

Iga mehe, iseäranis aga ajalehe kohus on, oma arvamist avaliste asjade kohta avaldada . . . Seda kohust tundes ja täites olime meie juba ligi aasta eest oma arvamist jubelipidu kohta avaldanud . . . Nagu teada, ei soovinud meie suurt laulupidu, sest et meie kaugemale vaadates seks mõjuvaid põhjusi leidsime . . . Kui kord aeg tuleb, mil meie seisukoht laiemalt arusaadavaks saab, siis ei kahkle meie mitte, et rahva ja rahva sõprade poolt meie kohta hää otsus tehakse . . . See meie seisukoht ei ole meid keelanud kannatlik ja leplik olemast . . . Et üleüldisele asjale kahju ei sünniks, ütlesime meie juba enne pidu lubasaamist, et meie pidu vastu ei taha olla, kui seks luba antakse . . . ja kui luba käes oli, tulime pidule nii kaugelt sõbralikult vastu, et ütlesime: Kui pidu pidamata jätmine parem on, siis on pidu pidamine omalt kohalt ikka ka hää . . . Et see avar seisukoht pidule mingisugust takistust ei ole valmistanud, näitab muu seas ka see, et paljud meie lehe sõbrad pidust osa võtavad. Sellepöolest näib asi üsna korras olevat . . . Nemad lennutavad mõtet, nagu oleksime meie pidu ja seega ühtlasi ka — piduliste vastased. Kui see õige oleks, siis peaksime meie ka ise eneste vastased olema . . . Terve Oleviku talu läheb pidule ja mõnel . . . on see kena nõu, oma naabrite erarõõmuks lauljana kontserdilavale astuda ja maalt tulnud sõpradega ühes laulda . . . ega me niisugust löbu läätse leeme eest ära ei anna . . . Meie julgeme loota, et Oleviku toimetaja üheslauline enam rõõmu teeb kui need kahtlustused, mis pidu najal tema päale püütakse lalali lootada. Tervitusi!“

17. juunil (Ol. 25) hüüab Gr-n pidulistele tere tulemast vastu.

1) 1892 kirjutab Gr-n (Ol. 52): „Jälle üks rahulik, vaikne aasta. See on juba teine. 1891 oli esimene . . . Rahvaelu tasasele pinnale ei ole mitte üht kivikestgi visatud, mis laeneid oleks sünnitanud. Jumalale tänu!“

Kahjuks ei tea meie, kuidas üheslaulmisega lugu läks. Oleviku 26. nr-ist loeme pidu kohta:

„Meie teada ei olnud praegune aeg, kus meie kodumaa nii ütelda sulgi ajab, suurteks pidudeks mitte igati kasulik¹⁾... pidu läks üleüldiselt väga hästi, paremine kui näituseks 1891. aasta pidu... pidu vaim, sisemine siht, meelsus jääb ainuüksi toimetajate asjaks... Niisugused sihid ei tulnud ega võinud... kontsertides nii selgeste ilmuda kui... pidusöögi kõnetes... Kas nende ettekandmine neile aga lahkemat tulevikku valmistab, see on hoopis ise küsimus. Nemad lootvad seda vististe, meie mitte.“

Peale laulupidu reisis Gr-n neli kuud väljamaal. Olevikus ilmunud reisikirjade järele viibis ta muu seas ka Väike-Aasias. Vist oli see seesama reis, mille ta hiljem (Herrenkirche, lhk. 129) ütleb rahvuseküsimuse ja väikeste rahvaste eluküsimuse selgitamiseks ette võtnud olevat.

Eelpool nägime, kuidas Gr-n ennast muutunud olude järele painutades samm-sammult venestusele järele andis. Olgu veel kord tähendatud, et seesugune järeleandlikkus mitte üksi Gr-ile omane ei olnud, vaid ka teistele selleaegsetele tegelastele, tervele Eesti seltskonnale. Kõrwi taolistest meestest ei maksa kõneldagi. Kui meie selleaegse Dr. Hermann Postimehe kätte võtame, keda kellegil ei ole meele tulnud venesõbralikkuses süüdistada, siis leiame ka sealt sedasama järeleandlikkust, mis Olevikustki, muud kui lihtsamal viisil ära öeldud. Eesti haritud poegade seas puudusid mehed, kel selgroogu oleks jatkunud, et ennast sirgeks ajada. Ja rahvas, s. o. meie selleaegne enam-vähem iseteadlik väikekodanline kiht linnas ja põllupidajate ringkond maal, see võttis, nagu see harilikult ikka sünnib, politikast ainult niipalju osa, kui see tema majanduslisesse elusse puutus, jäi rahvusliku liikumise likvideerimisel passiivseks ja elas peost suhu, oma rasket ainelist põlve parandada püüdes. Kuid see passiivsus ja majanduslised mured ei takistanud teda sugugi ennast aeg-ajalt hallist igapäevasest elust lahti raputamast, suurteks pidudeks kokku tulemast ja isamaalikka laulusid laulmast. Postimehe ja tema nõrga toimetaja teenuseks jääb, et ta sel hallil ja kurval ajal laulupidudega „rahvusliku veski peale vett kandis“, mis isegi Gr-i, selle ajajärgu opportunismuse äärmuse esitaja, pani kaasa laulma.

1) Olevik 1894 nr. 1 loeme selle kohta: „Eesti rahvas ei ole oma 75 aastases vabaduses mitte kordagi lõppemist kartnud, Eesti rahvus on oma 25 aastases elus juba hauakünkaid näinud... Rahvuse poolt tulevad ka need pilved, mis jubeli aasta rõõmule ähvardavad varju saata ja seega ka rahva lahket südametuksumist pigistada...“

Aga kuna Postimees ja tema ringkond omas südames sel ajal teisti mõtles ja ainult silmakirjaks ajavoolule niipalju järele andis, kui just häda pärast tarvis läks, ning paremaid päevi ootas, oli Gr-n mees, kes teised siin oma kahekeelsusega üle trumpas: tema tunnistas kõik valitsuse reformid ja sihid heaks ning võttis kõik oma sule- ja keeleosavuse kokku, et uut asja rahvale meelepäraseks teha. 1909 seletas ta Postimehes (nr. 86) oma tegevuse kohta:

„Mina arvasin, et Eesti rahval võimata on vanast ajaloolisest ikkest ilma riigivalitsuse abita lahti saada. Seda abi võisin ma aga ainult siis loota, kui nende kahe vahel hää usaldus valitseb. Mina kasvasin seda usaldust...“

1894 ilmus — esiteks Olevikus (nr. 15 ja 16), siis eratrükis ja, kui ma ei eksi, ka Прибалт. Листок'is Gr-i „Eesti küsimus. Sada juhtmõtet rahvuse ja politika elust“. Kirju ja keeruline, nagu Gr-i maja Doome mäe veerul, kahekeelne ja paindlik, opportunistiline ja utilitaristlik nagu ta autori tegevus on see kirjatükk. Palju jääb temas tumedaks, mitmed kohad käivad üksteisele risti vastu. Need „sada järeleandmist südametunnistusele, sada sofistlist vabandust süüteo lävel“ olid „arutamiseks avaldatud“. Kuid selleaegsetes tsensuurioludes polnud harutamise peale mõteldagi. Isegi Gr-i oma palve, neid sadat juhtmõtet lubada Olevikus pikema harutamise alla võtta (v. Olev. 1894 nr. 46 ja 51), jäi nähtavasti täitmata. Gr-i mõtted jäid seisma, nagu nad olid. Hiljemini kordas ta neid Olevikus ja oma poliitilistes kirjades kuni kodumaalt lahkumiseni.

Toome sellest kirjast näitusi. Esiteks maksva korra kohta.

1. Ilmuks mul ingel unes ja kannaks paremas käes meie rahva praegust riiklikku seisukorda, pahemas kõiki teisi valitsuse vormisid: Ma suuteleksin ta paremat kätt ja paluksin Jumalat, et ta seda inglil kätt põlvest põlve meie pää kohal hoiaks.

2. Meie rahval on oma põlise raudvara kõrval ka jäädav kuldvara, ja see on ta Keiser. Niikaua ja niipalju kui Tema meid kaitseb, oleme kaitsetud. Tema armu vääriline olla — meie esimene püüd.

3. Soome sild, millest Eesti luuletused laulavad, on valmis, ja see on Soomlaste ja Eestlaste Isevalitseja, Vene Keiser. See politika sild on põline ja ta suudab neid rahvaid kanda ja edasi aidata. Laulgem temale ja lootkem tema pääle. Muud silda meil ei ole olemas ega tulemas.

Rahva ja rahvuse, hariduse, tuleviku ning Eesti-Vene ja Eesti-Saksa vahekorra kohta loeme sealt:

4. Baltimaa rahvad jõuavad kord sinna, kuhu riigivalitsus neid juhatab. Astuvad nad sel teel priskeste edasi, saab nende elu ka uuel

alusel rammu; puiklevad nad aga vastu, väsitavad nad endid ilma kasuta.

69. Tehkem, et Eestlane oma seisukorraga, mille muutmine inimeste võimuse ei seisa, rahul on, ja meie äratame tema uuele elurõõmule, uuele edasitõttamisele, lootusrikkale võidujoosule.

20. Rahvuse¹⁾ ärariisumist (Entnationalisierung) ei ole olemas. Mida selleks nimetatakse, on ümberrahvastamine (Umnationalisierung).

27. Üksikute Eestlaste ümberrahvastamist on meie päivini olnud ja saab veel edespäidi olema, enne saksastamist, edespäidi enam venestamise kujul, aga need Eestlased on hariduse ja varanduse poolest hää järjel olnud. Nad on oma rahvuse vabatahtlikult ära vahetanud, et enesele ja veel enam oma järeltulejatele sellest kasu saada. Mis siis, kui niisugune avatelev kasu end kord paljudele pakub?

89. Eestlased ei jõua ega saa enestele omajalal seisvat haridust ülesse ehitada. Nad peavad endid ühe suure haridusrahva najale toetama. See rahvas ei ole mitte Germanlaste, vaid Slaavlaste sugust: mitte Sakslased, vaid Venelased.

... Vene hariduse laitmine on hariduse kaevukihvitamine. (95).

29. On see arvamine õige, et Vene haridus Eestlase ära venestab, siis on Eesti iserahvuse lõpp alanud, siis on Eestlaste iseolu alalhoidmine võimata, siis tuleks sellele saatusele mõistlikult järele anda ja meie rahva tulevik plaanilikult Vene hariduse ja rahvuse aluse pääle ehitada. Ei ole see arvamine aga mitte õige, siis tuleb Eestlastel Vene haridusele lahkeste vastu minna, et tema najal kasvada, tõuseda, edeneda.

31. Kuidas Eestlaste iserahvuse alalejäämisega lugu on, seda võib tulevik ütelda, mitte olevik.²⁾

34. Rahvus ei ole mitte viimne eesmärk (Selbstzweck), vaid abinõu eesmärgile. Eesmärk on rahva hää käekäik.³⁾

40. Rahvuse väärtus kasvab rahva suurusega. Alles siis on rahvus oma täielikus väärtuses, kui tema kõiki hariduspaikasad külakoolist akadeemiani jõuab kanda ja sellekohast kirjandust sünnitada.⁴⁾

43. Armastage ikka oma Eesti rahvust, aga pidagem ka meeles, et tema emarind meile kaugeltgi nii palju kosutust ei või anda kui suurte rahvaste rahvus neile.

45. Ütleb keegi, see ehk teine olla Eesti rahvuse vastu, siis on see pea niisama, nagu ütleks ta, see ehk teine on mägede ja jõgede vastu. Eesti rahvus käib ilma sellepääle vaatamata, mis üks ehk teine temast mõtleb ehk ütleb, oma ajaloolist ja rahvusteaduslist teed edasi. Ütleks ta, et mõned Eesti rahvusliku liikumise pääle kriitikalikult vaatavad, ja ta oleks meie pääle sihtinud.⁵⁾

52. Eestlastele on nende rahvuslik liikumine tänini vahest enam kahju kui kasu toonud.

1) rahvus = народность, Volksthum, rahva suguveri, keel, kirjandus, siia paatuv meelsus ja püüdmised (Gr-i seletus).

2) Vaata Politika Aabits lhk. 10, p. 6 (1898. a). „Mis peab siis Eesti rahvusest saama? ... Tehkem rahvale hääd ja jätkem rahvuse küsimus tuleviku kosta.“

3) V. H e r r e n k i r c h e l h k. 130, kus seesama mõte kordub (1899. a.).

4) Vördle p. 89 ja Olevik 1894 nr. 19 „Isceisav haridus“, kus needsamad mõtted korduvad. Muidugi ei takistanud see seisukoht Gr-i miljemini Eesti vaimulikku akadeemiat soovitamast.

5) Vördle Olevik 1894 nr. 1. „Jubeliaasta alguks“.

57. Tahate teie Eesti poegade eest kõrgemate kutsete ukseid lukku panna, neid koolist ja kohtust, valitsuse ja ülema sõjaväe teenistusest eemal hoida, siis äratage neis ehk nende suguvendadesgi rahvuslik tuhin lõkkele.

58. Tahate teie neile aga neid ukseid avada, siis kasvatage nad meie suure isamaa tõsisel armastusel üles.

77. Eestlasel ei ole põhjust ega otstarbet, kodumaa Sakslase vastu vaenu näidata; kuid Eesti hariduse hallikas ei seisa enam Sakslaste, vaid Venelaste õues, ja juba sellepärast on Eestlasel Venelane esimene, Sakslane teine.

Kitsas ruum ei luba nende punktide juures pikemalt peatada.¹⁾ Tähendame ainult, et Gr-n siin rahvusliku liikumise ja rahvusliku liialdamise (chauvinismuse) ühe pulga peale seab ja mitut kärbest ühe hoobiga püüab tabada: ümberrahvustamist armsaks teha, bürokraatiale meeldida ja rahvale rahvuse vastu kasulikku kaupa soovitada. — Ise ei ole ta aga rahvuslikult seisukohalt nähtavasti mitte suutnud nihkuda.

Selsamal ajal kavatses Gr-n suurt kogutööd rahvusliku liikumise kohta ilma saata. Asi oli laialisel alusel plaanitatud: võimalikult palju rahvaid ja rahvusi, iseäranis väiksed rahvad pidid kõne alla tulema; tööst tahtis Gr-n kõigi Euroopa rahvaste õpetatud mehi osa võtma kutsuda. Ta avaldas trükis selle töö prospekti; laialine kirj vahetus oli käimas. Raamat jäi aga ilmumata.

Gr-i vaadetest rahvuse peale paistab ka tõuteooria mõju vastu. Eelpool tsiteeritud Eesti küsimuses leidub isesugune veresegamise-teooria, mis vist küll ristluseõpetus tahab olla. Seal loeme teiste punktide seas:

12. Rahvaste vere segamine on rahvaste elujõuu ja hariduse aluse kasvatamine.

14. Rahvaste ühtesulamise eemale hoidmine on inimesesoo elujõuu ja hariduse aluse kasvatamise takistamine; ja seelsamas: kõikide rahvaste täielik ühtesulatamine aga on inimesesoo värskendaja hallika kinnipanemine . . .

19. Rahvuse raudvara esimene asi on ta suguveri. Selle võtab iga rahvas igas muudatuses, isegi ka ümberrahvustamises, ligi ja jääb sellepärast endisele rahvusteaduslisele alusele.²⁾

Siin on paras paik Gr-i ringkäigu juures rahvuseküsimumuses pisut pikemalt peatada.

1883 kirjutas Gr-n (Olevik nr. 35):

„Puuduks meil rahvuslik mõte, siis puuduks meil enamasti kõik oleviku rõõmustavad nähtused, meil puuduks tuleviku lootusgi . . . Kes rahvast armastab, armastab ka rahvust . . . Meile tahetakse kõige kultuuri nime all Eesti rahvuse asemel mõnda võõrast rahvust peale tungida.

1) Ehk ilmub see kirjutus edaspidi parandatult ja täielikult.

2) Vördle Herrenkirche, lk. 131 ja 132.

Võtaks meie selle püüdmise eest Eesti rahvuse ära, siis oleks ukсед ja aknad uuele rahvusele avatud. Sest rahvusest ei või keegi rahvas ega inimene end praegusel aastasajal vabaks hoida . . .

Et uus rahvus Eesti rahvuse kaotaks, on iseenesest mõista. Kas aga ilma Eesti rahvuseeta Eesti rahvas veel kuigi kaua nähtavale jääks, seda ei või kuidagi loota . . . Kelle rinnust meie rahvuse kohta mingit auustust ega armastust ei leia, sellele tohime julgeste ütelda: *Hic niger est, siin on neeger.*"

Kümme aastat hiljemini seisis Olevikus (1893 nr. 21):

„Meil on üks tõbine majas, kallid suguvennad . . . Meie südame soov on, et ta pea terveks saaks ja siis uueaja kooli läheks . . . Meie tõbine on Eesti rahvuslik elu. See rahvuslik elu on teine asi kui rahva elu . . .“

„Ise asi on Eesti rahvas, ise asi Eesti rahvus . . . Meie tunnistame ennast avalikult rahva poole ja tahame rahvusele vastu astuda, kus ta rahvale ähvardab kahju teha . . . Rahvus on igal maal mitmesuguste halbade püüdmiste tallermaa . . . Nii astume meie jubeliaasta algul selle lipusõnaga ette: *Rahvas, mitte rahvus.*¹⁾ *Rahvas ikka ja alati, rahvus ainult nii palju, kui ta rahvale kasu toob*“²⁾ (Olev. 1894 nr. 1).

1899 loeme Herrenkirches VI. 22, lhk. 129:

„Selles asjas (rahvuslikus elus, A. K.) näib tarvis olema selgust luua ja kui see käes, siis ei kahtle ma mitte, et väikerahvaste kultura kasuks hüüdsõnaks saab: väikeste liitumine suurte külge! Suured tarvitavad väikseid vähem kui väikesed suuri.“ — Edasi loeme lhk. 131: „Praegusel ajal peetakse rahvuse vahetamist põlastuse vääriliseks . . . On aga võimalik, et see ideal, nagu iga teinegi ka muutuse seaduse alla käib ja et kord õigeks peetakse: *An die Grossen schliess dich an, mit den Grossen himmelan! Nur mit Grossen hier auf Erden kannst du gross und glücklich werden*“ (Suurte külge liida end, suurtega ühes taeva poole! Ainult suurtega siin maa peal võid sa suureks ja õnnelikuks saada).

Lahkumisesõnas loeme:

„ . . . on küll üks teine küsimus olemas, kus mina kainemalt vaatan, kui nemad. See on rahvuse küsimus.

Mina ütlen lühidalt rahvas, mitte rahvus, s. o. rahvus peab rahva teenistuses olema, mille najal rahvas kosub ja kasvab.³⁾ Nemad teevad rahvusest nii palju kõlminat, nagu oleks rahvas rahvuse teenistuses. See on tõesti vaks vahet. Tuleb küsida, kelle seisukoht õigem on, s. o. rahvale kasulik.“ (Olev. 1902 nr. 37 j. j.)

1910 kirjutab Gr-n Pankroti kuulutuses:

„Mina olla väikestele rahvastele „surmalaulu“ laulnud ja iseäranis oma Eesti sugurahvast selle muusikaga õnnestanud. Just selle vastand on õige, mispärast see ajaloo võltsimine on . . . Mina astusin sammukese asja aluspõhja poole ja näitasin, kui sügaval rahvuse küsimus ühes oma kohustega põhjeneb. Kui asi nii kaugele peaks minema, et rah-

1) Võrdle Herrenkirche, lhk. 134.

2) Võrdle E. küsimus, p. 45.

3) Võrdle Eesti küsim. p. 35 ja 50.

valt ta keel ja meel ära võetakse ja uus ja võõras nende asemele pandakse — üks asi seisab kindlamal kaljul, mida ükski väline võim ei suuda nihutada, ja see on rahva suguveri. 1) See jääb endiseks ja see on iga rahva esimene, ülem muutmatam rahvuse alus... Kui väikesed rahvad oma käe peal kulturatööd tahavad teha, siis ei ole sellest palju loota. „Suurte rahvaste külgi liitumine on nende kulturaelu ainus tingimine.“ Nii oli minu viimne eesmärk Eesti rahva kulturaelu põhjendamise ja edendamise...“ (Võrdle .Kod. korrald. lhk. 58 ja 59).

Ja Kodumaa korralduses (1910) loeme:

„Eestlane ei tohi oma pead kaotada, kui ta kaduda ei taha... Väärtusi, mis Eesti veres peituvad, tuleb alal hoida ja uuesti maksuma panna tema enese ja teistegi heaks... pange Balti tulevik selle pärisrahvaste õladele! See toob põõripäeva.“ Edasi jõuab Gr-n otsusele, et Balti venestamisest Vene rahvale suurt kasu ei ole loota. „On Balti venestus võimalik? Vahest annab aeg selle küsimuse peale sellesama vastuse, mille ta kord juba selgel sõnal andis. Valitsusel on suur tegelik võim käes; aga see ei ole meie ajal mitte ainus võim, mis rahvaste saatust arendab, on veel midagi muud olemas, mis sõnakese kaasa räägib, healte enamuse ja sagedaste ajaloo allkirja saab... Eestlast ära venestada, na, see on venelasele enesele kaheterane mõök. Mis siis, kui endine Kasik Kasikovi nime all Mushikovist tublim on ja igal pool tema ette astub, et paremat palukest oma talusse tassida? Siis vannub venelane ise eestlase venestamist... Venestamise dogma on kord mõjumeeste pähe saanud ja astub edasi... Võtku veikesed rahvad see töö oma kätte ja näidaku asja kahjulisi külgi, et udupilvi peletada!.. Venestuse mõte ei ole seega kellelegi soovitatav... Euroopa kultura seisukohast on soovitatav, et Eesti rahvas kõikumata omal alusel seisaks ja kosuks.“

Kui Gr-n venestamise ajajärgul rahvuse alalejäämist rahva suguvere allesjäämisega püüdis seletada, siis oli see tulisele rahvusekuulutajale J. Tõnissonile muidugi vähe, sest rahvus ei avalda ennast mitte veres, mis kõigi maailma rahvaste ühine elumahl on. Ja kui ka anatoomiliselt isesugune Eesti veri oleks üles leitud, siis oleks selle puhtus ja alapärasus rahvaste ühtesulamisel ja veresegamisel, mida Gr-n Eesti küsimuses (p. 11, 12, 13, 14 ja t.) soovitab, enam kui kahtlaseks saanud. Sellepärast kukkus ka sealpoolt võitluse ägeduses sõna „äraandja“, mida muidugi piltlikult peab mõistma. Tõnisson seletab oma antud atribuuti järgmiselt (Post. nr. 86, a. 1909):

„Rahva äraandmiseks oli just see, et A. Grenzstein Vene tagurlise valitsuse ametnikkude meelitamiseks ja nende „usalduse“ võitmiseks valmis oli kõike, mis rahvale kallis, käest ära andma: rahva keel, kirjandus, kool, kõik pidi ära antama, väikerahvas ise pidi Vene suurrahvasse ära sulama...“

1894 oli Gr-il plaan Olevikku päevaleheks muuta, Sakalat ja mõnda teist ajalehte ära osta ja ühe koore

1) Võrdle Eesti küsim. p. 19.

alla panna. Asi tuli Sakala ja Virmalise kaudu avalikuks ja sünnitas palju vaidlusi. Plaanist ei saanud asja, nagu ka Gr-i hiljemini (1897) avaldatud utoopilisest ajakirjanduse ühenduse kavatsusest.

Selsamal aastal soovitas Gr-n põllumeestele rahapuudusest pääsmiseks obligatsiooni (Ol. nr. 51). Paar aastat hiljemini seletas ta, et „laenamine ei ole mitte raha tegemine, vaid pankroti põhjendamine“ (Olevik 1896 nr. 41).

1895 kirjutas Gr-n (Olev. nr. 4) põllumehe rahapuudusest kõneldes muu seas, et talurahvas ei peaks oma raha mitte linna pankadesse kandma, vaid oma keskel liikuma panema. „Meie soovime, et talurahva raha rahva enese keskes liikuma saaks ja sääal otseteel rahvale enesele sajavõrdseid kasusid kannaks.“

Et juba kord põllumeestest jutt on, siis olgu veel üks lugu neist ja Gr-ist lubatud.

25. novembril 1895 pidas M. Undi Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis kõne meie põllumeeste kitsikuse üle. Põllusaaduste hinnad olid langenud ja talupidajatel rasked ajad käes. Hr. Undi pani muu seas ette, mõisnikkudelt võla protsendi alandamist paluda ja, kui see tagajärjetaks jääb, siis riigivalitsust paluda, et talurahva põllupank oma tegevuse meie maa peale laiendaks, sest et mõisnikkude krediitkassa protsent kõrge on. Selle vastu astus Gr-n üles ja seletas pikas kõnes, et kaup mõisnikuga ikkagi kaubaks jääb, et mõisnikul võimata on oma sissetulekuid vähendada ja lahedat elu, mis juba nii kui nii neil raskeks kipub minema, kitsendada jne. Protsendi alandamise nõudmine olla sotsialismuse, ümberlukkamise-politik. Krediitkassa põhjuskiri on ülemalt poolt kinnitatud, selle muutmise võimata jne. Talupoeg olgu kokkuhoidlik, tehku põllutöö kõrval kodust käsitööd jne. — Krediitkassa alandas hiljemini ise oma protsenti; kuulu järele olla ka mõned mõisaomanikud sedasama teinud. Herrad mõisnikud olid siis vabameelsemad kui Gr-n, kes neile oma hilisemates kirjutustes nii kibedasti peale käis. (Võrdle M. M. kirjutused Teatajas ja Päeval.).

Selsamal aastal avaldas Gr-n (Olev. 13) kõredate süüdistusekirja, Noli me tangere, J. Järwe vastu, kes kiriku ja arstiteaduse asjus ajalehes oli sõna võtnud. Sel ja järgmisel aastal tegi Olevik Postimehe toimetaja Dr. Hermanniga palju tegemist. Gr-n leidis, et Hermann Eesti päevalehe toimetajaks nõrk on. Dr. Hermann poliitiline tegevus ei olnud Gr-i meelest küllalt ajakohane ja

diplomaatiline: H. tegi rahvusega palju tegemist ja ei pannud tarvilikku rõhku rahvaelu majanduslise külje peale, ühe sõnaga — ei rehkendanud muutunud oludega, nagu Gr-n seda tegi. 1896. a. lõpul läks Postimees J. Tõnissoni kätte, kellega Gr-il kibe võitlus algas.

Tüli algas 1897 Gr-i lendlehe Rahva poeg ilmu-misel. Gr-n jagas selles kirjas endistele rahvameestele müksusid, ei ütelnud aga selgesti välja, mis ta tõsiselt rahvapoelt nõuab. Livonia korporatsiooni pidustuste puhul soovis Eesti Üliõpilaste Selts sellele õnne. Gr-n nõokas E. Ü. Seltsi ja heitis sellele ette, et Seltsi kirjas-tatud raamatud rahva silmaringi ei laienda ja et seal-pool salakartus rahva silmaringi laiendamise vastu valitsevat, sellep. „õpeta, aga ära targaks tee“ juhtnööriks võetud jne. (Olev. 1898 nr. 36). 1897. a. lõpul avaldas Gr-n oma Lõpueksami nooreestlaste ja vanasakslaste vahel, kus ta eestlase Saksa sugust õpemeistrist lahti ütleb. Lõpueksami lisa ilmus 1898. a. algul. Need ja mitmed muud asjad andsid tülile materjaali. Gr-n võttis oma seisukoha kaitsmiseks tihti Рижский Вѣстник'us sõna ja kutsus Tõnissoni suusõnal tunnismeele juures-olekul vaidlema. T. ei arvanud sellest mingit kasu tulevat.

1899. a. lõpul tekib Olevikul suurem vaidlus Posti-mehega väikerahvaste saatuse üle. Olevik avaldab sel puhul vanu tuttavaid mõtteid. Muu seas kirjutab seal A. Saal (nr. 49):

„Veikesed rahvad ja rahvakesed on need, kelle kohta ajalugu on otsuse ära teinud. See otsus on niisama vali kui ka muutmata ja osalt ühesugune kõikide kohta. Mitte välimised võimud ei mata nende hinge kinni, vaid nende eneste sisemine nõrkus, jõuu puudus, mis ilma võit-lusele ei suuda vastu panna... Suurte rahvaste külge liitumine on nende kulturaelu ainus tingimine.“ (Võrdle Pankr. t., lhk. 8; K. k. lhk. 59 ja 60.)

Postimees vastas Gr-ile vana aasta viimases n-ris ägedalt mõistukõnega „Valepõhvetid“. See kiri tõi Tõnis-sonile palju sekeldusi. Kiri oli tõlkega ülemale trüki-valitsusele saadetud. Kaaskirjas oli seletus, et kaarnate all Greeka-õigeusu vaimulikka on mõeldud. Tõnisson arvab, et seal Gr-i käsi on tegev olnud. Kui Gr-i tegevust laulupidu asjus tähele panna, siis ei või selle arva-mise üle imestada (v. Post. 1909. a. nr. 86).

Tüli läks uuel aastal 1900 edasi. Olevik (nr. 2) kir-jutas sel puhul, et rahvus uuel aastasajal enam jõud ei ole; selle asemele astuvat majanduslised väärtused. „Tehkem oma põlluhariv rahvas majandusliselt tubliks ja aatelised asjad kukuvad talle iseenesest rüppe.“

1900. a. algul pani Gr-n Oleviku ajutiselt seisma. Tal oli sel ajal kibe võitlemine tsensoriga ees (vaata Pankroti kuulutus, lhk. 19 ja 20). Leht hakkas küll pea jälle ilmuma, kuid Gr-n tõmbas ennast toimetuse tööst tüdinult tagasi. Lootus tsensori vahetusest ei läinud täide, „olupoliitik“ ei löönud läbi ja Gr-n pani järgmise aasta keskpäigal lehetoimetamise maha ning lahkus kodumaalt.

*

Gr-n oli üks agaramatest karskuse liikumise edendajatest. See liikumine tõusis meie maal 1889 elusse, Olevik avaldas üleskutseid joomise vastu, tõi karskuse-sihilisi juttusid, karskuseseltside saadikute koosolekute kirjeldusi jne. Kümne aastaga (1889—1899) oli meil 39 karskuseseltsi tekkinud. 1899 pani Gr-n ette, kodumaa pind ringidesse ära jagada, nii et iga ring 20 versta läbi mõõta oleks; iga ringi keskele tuleks karskuseselts asutada; nii oleks meil veel vaja olnud 43 uut karskuseseltsi asutada. Sel ajal oli Gr-n meie mitteametliku k.-seltside keskoimekonna esimees. 1900 tuli Gr-il selles ametis Viljandi karskusekongressil Tõnissoniga kokkupõrkamine, millest mõlemate poolehoidjad osa võtsid. Gr-n andis toimekonna tegevusest aru. Tuli avalikuks, et viimase kongressi otsuseid ei olnud täidetud. Gr-n süüdistas teisi toimekonna liikmeid tegevusetas olekus. Koosolijate enamus asus Gr-ni vastu, kes siis juhatusest tagasi astus.

*

Oma tegevuse viimastel aastatel näikse Gr-n ka agaramalt ennast seltsielus liigutavat. Kuid siin ei läinud tal asi mitte nii libedasti kui oma kirjutusetoas mõtteid lennutades ja plaanisid tehes. Tüütavas tegelikus elus komistas kabinetimees pahatihti. Omal ajal oli ta mõni kuu Vanemuise seltsi esimeheks, lahkus aga ametist, kui teised V. seltsi tegelased endid tema tahtmise alla ei painutanud. Vanemuise asjus Goldmanniga Olevikus vaieldes ütles ta otsekohe ära, et ta seltsiasjadega oma aega ei ole tahtnud raisata ja käe ainult teiste tungiva palve peale külge pannud, kui talle selgeks tehtud, et Vanemuise asjad tõesti halvasti seisavad ja abi tarvitavad.

Tartu Eesti Põllumeeste Selts asus Gr-il käe ja jala juures. J. Tülk oli seltsi haua äärel viinud. Gr-n käis seltsis kõnet pidamas, kui teda seks paluti. Aga seltsi etteotsa asuda ja põllumehi organiseerima hakata — seda ta ei teinud. Kui 1895 seltsil kassaraamatu järele üks

ainus liige oli ja Tülgi vägivalla-valitsusele väljastpoolt ootamata lõpp tehti, siis paljastas Gr-n revidendina seltsi seniste tegelaste lohakust; ja see oli ka kõik. Hiljemini asutasid Gr-i sõbrad Raadi valda, Tartu külje alla põllumeesteseltsi, et vanale tegelasele töötamiseks pinda soetada. Uus selts ei suutnud aga Tartu omaga võistelda.

Aastasaja viimase kümne keskpaigal aimas Gr-n õieti, kus tema tööpõld peaks olema. Seni oli ta rohkem instinktiivselt kui selge teadmisega meie taluperemeeste-kihi ideoloogina esinenud. Kui nüüd sellel põllul talle tugev võistleja ilmus, siis pani ka Gr-n käe külge. Muu seas seadis ta 1899 suure plaani rahva töö rakendamiseks kokku (vaata tema Politika kirjavara nr. 8). Selle järele tahtis ta — esiootsa ainult Tartu ja Võru maakonnas — igasse kihelkonda 75 haruga põllumeesteseltsi asutada, Tartu linna keskseltsi. Neile mõtles ta laialised tööplaanid kätte juhatada ja kirjutas ka ühe juhatusekirja (Polit. kirjavara nr. 7) valmis (vaata ka Herrenkirche lhk. 127). Oma suurele plaanile ei jõudnud ta aga tegelikult enam kallale asuda.

Ka vaimuvallas püüdis Gr-n Eesti haritud poegadele tööpõldusid kätte juhatada. Sellekohased mõtted avaldas ta lendlehes Meie vaimuvalla tegelased (Pol. kirjavara nr. 9).

*

1886 tegi Gr-n Olevikus tööd, et Eesti mehi Tartu linnavalitsusesse viia, ja katsus neid ka hiljemini organiseerida. Linna-kogukonna tegelasena asus ta suure agarusega Tallinna uulitsa puistiku asja korraldama, kuid ei saanud siin midagi ära teha. Tartu majaperemeeste keskele ei jätnud ta kui Eesti kogukonna-politikus mitte kõige paremat mälestust.

*

Balti saksluse, selle hariduse, traditsioonid ja politikasihid, mis uuel voolul teel takistuseks olid, võttis Gr-n terava arvustuse alla; varemini Olevikus, viimasel tegevuse ajal raamatutes ja lendlehtedes (Lõpueksam, Balti haridus, Mõisnikkude mõtted, Herrenkirche). Kui need purustamiskirjad ka sihilikud ja ühekülgsed on, nagu ajalehe poleemik (mis ju arusaadav), ja vastuvaidlemist äratavad, ei puudu neil ometigi-tähtsus seltskondliku mõtte arenemises. Olgugi et Lõpueksam tervet kodumaad lainetama ei pannud, nagu Gr-n arvas, selgitas ta siiski rahva silmi, pani teda mõtlema kaaluma. Seda

hoogsalt ja tuliselt kirjutatud tööd loeti laiemates ringkondades huvitusega. Samasugust mõju avaldasid ka teised lendlehed. — Balti haridus piisutas meie maal valitsevat sama vaimu sihilist haridust ja näitas selle puudusi ja varjukülgi. Need viimased on Gr-i järele kokkuvõetult:

1. Balti haridusel on junkurlik omakasu aluseks.
2. Balti haridus on pealiskaudne, annab väikse silmaringi ja jääb ilmaharidusest eemale.
3. Balti haridusel puudub edasipüüdmine.
4. Balti haridusel puuduvad kõrgemad aated (Ideale ja Ideen).
5. Tublid, tähtsaid mehi teaduse, kunsti, kirjanduse ja poliitika põllul ning mehiseid karakterid on Baltias vähe.
6. Politika küpsus on Balti haridusel haruldane taim; seda peetakse kihvtiks.
7. Üks Balti hariduse raske puudus on kõrkus (Dünkel) ja selle kaaslasena kindel, kuid kõver otsustamine.
8. Balti hariduse kõrge kõlblus on kahtlane.
9. Usuelus ei paku ta midagi ajakohast ja värskendavat.
10. Rahvale annab ta vähe.

Balti haridust hukka mõistes hakkas Gr-n rahvale ministeeriumikoolisid soovitama. Teiselt poolt näidati nende uute koolide varjukülgesid. Gr-n kiitis neid koolisid ja laitis endist rahvakooli, mis Balti hariduse põhjusmõtete järele käima pandud. — Endist kultuurat sarjates ja uut soovitades juhtis Gr-n, seda vahest ise aimamata, suguvendade silmi Eesti omapärasuse poole.

*

Oma tegevuse algusel (näit. 1883) kirjutas Gr-n Olevikus pikad kirjad kiriku ja usu elu kaitseks ja kinnituseks, suges usu vastaseid (E. Häckel, D. Strauss) ning seisis Eesti õpetajate eest. Virulase toimetaja Järw sai Gr-ilt etteheiteid, et ta Luteruse 400-aastase sünnipäeva puhul usuisast küllalt vaimustatud ei olnud. Kui Järw Prantsuse riigikooli programmi avaldas, luges Gr-n selle programmi õnnetuseks, sest et seal sunduslik usuõpetus puudus. 1895 avaldatud kirjast „Noli me tangere“ oli ju varemini jutt.

Juba Valga seminaaris võis Gr-n vabameelseid vaateid omandada (Kod. korrald. lhk. 46). Fr. Dittes'i peeti ristisu vastaseks ja tema pädagoogiumi umbusu pesaks (Kampmann, lhk. 178). Selle mõju all avaldas kergesti tuld võtja Gr-n E. Kirjam. Seltsi aastaraamatus 1879 laulu Mu viimne soov, kus ta meest ootab, kes veel kord ilma lunastaks, ilma et ristas punastaks. Oleviku toime-

tajana seletas ta (Olev. 1883 nr. 34) selle laulu kohta, et õpetajad seda talle asjata pahaks pannud, sest ta pole ju muud teinud, kui P. Roseggeri laulu Eesti keele ümber pannud; ristiusu vastane mõte olla temast kaugel. 1910 toonitas ta Kodumaa korralduses mitu korda oma Vienist toodud vabameelsust ja poliitilist silmaselgust. Pädagogiumist lahkudes sai ta aga sellega toime, et ta alalhoidlikust ja kirikusõbralisest voolust kinni hakkas ja selle tuulest tükk aega oma purjesid paisutada laskis. Hiljem õppis ta Max Mülleri juhatusel uskude tekkimist ja -ajalugu sügavamalt tundma, revideeris oma vaateid ja tegevust ning jõudis seekord iseseisvalt otsusele, et rahva ja kiriku huvid ikka ja alati kokku ei käi, ning pööras kirikule selja (K. k. lhk. 47). Gr-n püüab küll asja nii seletada, et Eesti pastorid on oma meelt muutnud ja siis asja nõnda seletanud, nagu oleks tema, Gr-n, oma seisukohta vahetanud. Sealt on tema siis ka tuulelipu nimeks saanud (seals. lhk. 46). Sealsamas annab ta ometigi järele, et ta ikka osalt ka on ennast keeranud. Endine kirikusõbralik seisukoht oli Gr-ile hiljem vist piinlik ja ta püüdis oma jälgesid segada. Viimase ülesastumise puhul kirjutab ta, et kiriku süü Eesti rahva elus nii suur on, et seda ära ütelda ei saa. Eesti õpetajatest kõneles ta peaaegu vihaga. Tõnissonile luges ta suureks süüks, et see oma lehe õpetajate abiga omandanud, ehk küll õpetajad teda ennast omal ajal pukki aitasid.

Kurvastavad nähtused meie usu- ja kirikuelus, mis läinud aastasaja lõpul iseäranis teravalt nähtavale tulid, sundisid avalikku tegelast sellele asjale ligemale astuma. Gr-n tundis kultuse ja dogma tähtsust rahva hingeelus, teadis, et seda ei või ära visata nagu kantud kuube, ja jättis need oma purustamise- ja puhastamisetöös puutumata. Ta teadis aga ka, et Balti Luteruse usu kiriku oma välimise korralduse ja sisemise vaimu poolest ajast ja arust oli. Nii ei võinud asi seisma jääda. Seal võttis Gr-n meie Luteruse usu kiriku ja vaimuliku seisuse valusa arvustuse alla, näitas, kuidas Jumala koda aja jooksul meie võimumeeste poliitiliseks tööriistaks oli muutunud, ja nõudis kiriku elus ajakohast uuendust. Kiriku korraldamisele pühendas ta oma parema töö, tuliselt ja hiilgavalt kirjutatud raamatu Herrenkirche oder Volkskirche. Raamatu juhtsõnaks on: Mul on rahvast hale meel. Nagu professor Krasnoshen õieti tähendas, ei ole see Gr-i raamat teaduslik töö, vaid valutava hinge vali protest; protest selle vägivallä vastu, mida kirikut juhtiv seisus

aastasadade jooksul sugurahva hingeelu kallal tarvitanud. Selles raamatus (ilmunud 1899) astus Gr-n põhjaliku kirikukorraldamise plaaniga välja ja nõudis Eesti ja Läti vaimuliku akadeemia asutamist. Juba 1896 andis Gr-n Tartu ülikooli rektorile palve ära, et kohaliku ülikooli juure Luteruse usu praktilise teoloogia Eesti ja Läti õpetool asutataks. Vene ringkondade selleaegne meeolu andis lootust, et asi võiks täide minna. Rektor olnud päri, kuid professorite enamus vastu. Alles 20 aastat hiljem läks see soov ilmasõja tõukel täide. Gr-i Herrenkirche ilmumine löi laineid. Raamat tõlgiti ka Vene keele ja leidis mõjuvates ringkondades tähelepanemist. — Tähendame veel selle peale, et see Eesti hääl Balti kooris muu seas ka vägevate tähelepanemist juhtis meie sugurahva ajaloolise ülesande peale, mis sel Slaavi tõu kasuks Germaani rahva pealetungimise vastu täita on. Seda mõtet arendas Tõnisson edasi ja püüdis talle mõjuval pool poolehoidmist võita. Sellep. katsus Gr-n oma viimasel ülesastumisel omalt poolt jälle seda mõtet naeruvääriliseks teha (vaata Kodumaa korraldus lhk. 53—55).

Gr-i politika-kirjavaras on veel lendleht *Politika Aabits*, ilmunud 1898, mille juures peatada tuleb. Selles seletab Gr-n: „Meie eesmärk on rahva hää käekäik.“ Püüded ja soovid, mis sellele peavad ligindama, tähendab ta eeskava moodi üles. See eeskava näitab Gr-i tegevuse viimase ajajärgu sihtisid kokkuvõetult, sisaldab tema poliitilise programmi.

Selle esimene osa käib varanduse kohta (Talude ostmise lõpetamine, ostuvõlgade tasumine, põllupangad; suur- ja väikepõllumeeste õiguste ja kohustuste ajakohane korraldamine; kas suurmaad suuremale elanikkude arvule tööd ja leiba ei annaks; semstvo maapäeva asemele j. m., 6 punkti); teine osa käib hariduse kohta (5 punkti, millest „7. Tõsine hoolekandmine rahvakoolide eest. — Ministeriumikoolid“ ja „10. Kõrgemates koolides suurem realhariduse püüdmine“ ära tähendame); kolmas osa määrab haritud meeste töö ära (8 punkti) ja neljas käib politika kohta (5 punkti). Selle paneme siia muutmatalt üles.

Südi abiandmine riigivalitsuse püüdmistele, et kodumaa ajaloolikud haavad paraneksivad ja ta uute seaduste najal õitsema hakkaks.

Kodumaa rahvaste liginemine valitseva rahva perekonnale ja eestlase vabastamine sakslase mõju alt.

Politika küpsuse kasvatamine.

Osavõtmine kodumaa poliitikalistest õigustest ja töödest.

Et meie töö edu ja püsi oleks, et ta üleüldse õitsema ja vilja kandma saaks, ehitame ainuüksi valitsuselt antud alustel.

* * *

Publitsistitöö kõrval katsus Gr-n isikliku läbikäimise teel „politikat teha“, võimumeeste meeli ja arvamisi oma sihtide kasuks muuta ja painutada, isikliku mõju ja vilumiseega oma mõtetele poolehoidmist võita. Ta on mitmel puhul oma diplomaatilistest käikudest kõnelnud ja mõista annud, et tal siin ja seal mõjukondades seljatugi on. Kahjuks oli pädagoog Gr-n diplomaadiks liig iseseisvusetu, et sirgelt üles astuda. Ka puudus sel ajal igasugune seljatugi rahva seas, sest Gr-n ei olnud erakonna-mees ja talitas täiesti oma käe peal, üksipäini. Iseenesest mõista, et niisugune seljatugi, erakond, kedagi ei kohuta, vaid ta annab oma esitajale ikkagi teatud osa sisemist julgust, kindlust kaubeldes ja kohustab teatud põhjusemõtete järel käima. Ja nii siis tuli, et Gr-i käigud võimumeeste pool rohkem juhatuste ja näpunäidete saamiseks jäid, kui diplomaatilisteks kauplemisteks. Selleaegsete suurte võimumeeste, Goremökini, Durnovo, Plehve ja Sipjagini juure Gr-n oma käikudel vist küll ei ulatanud ja pidi nende käsilastega leppima. Kuid see ei muuda asja: herra juurest herra vastu abi ometigi ei saa.

Diplomaatiliste käikude kõrval püüdis Gr-n veel kirjalikkude „sisseannetega“ mõjuda. Nendest nimetab ta ise märgukirja kodumaa elu-olu kohta (Lahkumisesõna), kirjasid, mis ta kubeneri kaudu ja otseteel ülemale poole saatnud ja kus Postimehest ja teistest lehtedest jutt olnud (Post. 1909 nr. 86) ning kaebtusi (Pankrott t., lhk. 19 ja 31). Ühest niisugusest sisseandest kõneldime 1894. a. laulupidu juures. — Kõik need kirjad on Gr-n oma käe peal vabritsenud ja tema „märgukirjadel“ ei ole üleüldiste soovideavaldustega, nagu neid Manasseini revideerimise ajal sepitseti, midagi ühist ja nad jäävad ikka tumedateks asjadeks. Kes Gr-i „kaebtusi“ lugenud on (v. Post. 1909 nr. 86), teavad tõendada, et ka neis kirjades ühte ja teist kodumaa elust ja olust puudutatakse, suuremal määral aga poliitilisi vastaseid ja vihamehi kahtlustatakse. Kihutus riigivõimu vastu, venestamise takistamine, lahkpüüded, sõprus sakstega, rahvuslik liialdus (chauvinismus), Soome asjad, korporatsioonide sala-eeskirjad, Eesti Üliõpilaste Seltsi ja E. pastorite kihutustöö ning muud rasked süüdistused, mis Postimehe, Sakala, Jakobsoni, Tõnissoni, Reimani, Jõgeweri, Sööti ja teiste

nimedega dekoreeritud ja Gr-i riigitruude teenustega vürtsitud ning tõlgetega Postimehest soolatud, tantsivad kirjused reas mitmekümne lehe paksustel пачка'del. Kõik seesama, mis Gr-i trükitud kirjadeski, muud kui selgemini ja soolasemalt ära öeldud, jämedama pintsliga tõmmatud. Et Gr-n ka nende kirjade abil kurjemail tagasikiskumispäevil midagi kätte ei saanud, tuleb suurelt osalt Gr-i väikluse ja isiklikkuse arvesse panna, millega ta suured ja väikesed herrad ära tüütas, nii et need isegi tema soovisid Oleviku, tsensori ja uue päevalehe asjus kõige rabelemise peale vaatamata ei täitnud; kahtlustatud Postimees sai paar aastat peale Gr-i lahkumist omale isegi uue laialisema programmi. Teisest küljest ei olnud kahtlustatutel mingit kuritegu hinge peal, nagu Gr-n seda ise Postimehe kohta tõendab (Pankr. t. lhk. 55). Ei pea ka unustama, et Gr-i ennast oli kahtlustatud (vaata vürst S. V. Schahovskoi arhiiv III, 261—277 ja Oleviku kiri Valgusele), mis vist mitte mõjuta ei jäänud (v. Pankr. t. lhk. 19 ja 31, Булõгин, Schahovskoi). — Gr-n ei pidanud vist niisuguste salakirjadega talitamist lubamata asjaks. Nagu omal ajal Oleviku toimetuses kõneldi, olnud tal nõu neid kirju Olevikus avaldada ja kõigile kättesaadavaks teha. Trükiluba jäänud tulemata. 1909 kevadel tunnistas ta neist avalikult, pani aga Tõnissonile pahaks, et see inkvisitsiooni eeskujul selle tunnistuse temalt välja pigistanud. Pankroti kuulutuses segab ta asja: ühelt poolt tõendab, teiselt poolt salgab.

Kõige rohkem tarvitas Gr-n neid lubamata võitluseabinõusid oma avaliku tegevuse viimasel ajajärgul. Siis läks Oleviku talust ägeda võitluse puhul nii mõnigi paber välja, mille saatmist Gr-n hiljem vististi kahetses, olgugi et tal salakaebtuse kohta isesugune vaade ja arvamine näib olevat. Imelik, et ta ka koolimehena oma kasvanudikkudelt selles asjas midagi ei olnud õppinud. Juba laste seas avaldab ennast põlgus salakaebaja vastu. Tõsi ju on, et meie poliitiline kasvatus ja seltskondlik mõte Gr-i ajal alles lapsekingades olid. Siis oli aeg, kus mees oma sõbra ettevaatamata sõna pärast külmale maale laskis saata ja oma teo peale õiglasest südamest suureline oli. Asju katsuti kõiksuguste konksude abil ajada, vastast nurga tagant vääratada, targa näo tegemisega teist hirmutada ja maha teha, kavala ja saladusliku naeratusega tema peale mõjuda. Isegi keelepeksmine võeti appi (loe näit. Gr-i päevar.). Denuntseerimine oli sel ajal tarvitatud võitluseabinõu. Teda tarvitati isegi seal, kus ligimesest

ainult head peaks kõneldama ja kõik asjad heaks käänamata. — Gr-n oli ka selles asjas täiesti oma aja laps, muud kui ka siin agaram kui teised: tema tarvitab sala-kaebtust rohkem kui teised tuntud mehed.

Gr-n kirjutas viimasel esinemisel, oma väljamaalt toodud teadmisi jne. rõhutades, muu seas ka, et Dittese perekonnas, kus Gr-n tuttav olnud, elav liikumine ka riigivõimu vastu heljunud (K. k. lhk. 47). Aga Gr-i kirjutused Olevikus voolasid ikka riigitruudusest üle ja nõretasid viimasel ajal venesöbralikkusest. Veel 1894 olid Saksa sotsialistid tema meelest päris paharetid (v. Olev. 1894 nr. 1 ja 2). Sellest kui teisest saame aru. Teda ennast olla katsunud mõjuval pool sotsialistiks tembeldada, nii et ta peale viimast lahingut vagusi pidanud kodumaalt parajal ajal kaduma. Aga just sotsialismuse tundmises olnud Gr-n nõrk, nagu need tõendada võivad, kes temaga lähemalt kokku puutusid. — Uue aja politik, rahva majanduslised ja ühiselülised vahekorrad ning klassihuvid jäid Gr-ile kodumaalt lahkumiseni küll enam-vähem võõraks. „Rahvas, mitte rahvus“; kuid ka rahvaga ei osanud ta suurt peale hakata, olgugi et ta selle jaoks laialised tööplaanid laua taga valmis sepihtes.

Rahva kasu, mis tal eesmärgiks oli, pidi suurel määral bürokraatia armust olenema ja tulema. Rahvast püüdis ta ikka „politika tegemisest“ tagasi hoida, isegi oma viimase ülesastumise puhul, kus ta ometigi oleks võinud oma vabameelsust ja voolava elu tundmist paremini avaldada. „Tänu taevale, et Eesti rahval vaja ei ole politikat ajada, sest seda teeb kõrge riigivalitsus,“ kordas ta varem sagedasti oma kõnedes. — Parisis tahtis Gr-n ennast lähemalt sotsiaalteadustega tutvustada. Niipalju kui meil teada, tegi ta seal Enrico Ferri (Itaalia jurist, õpetlane ja sotsialistide saadik riigip.) töödega tegemist. Nagu M. M. omal ajal Päevalehes kirjutas, tunnistanud Gr-n 1905 ennast „punaseks“ ja Ferri olnud tema ideaal. Erakirjast on näha, et Gr-n Venemaa vabaduse sünnitamise valusid silmas pidas. Kuid ka selleaegne kergesti võetud tuli ei olnud tugev ega kestev. Gr-n jäi vabaduseliikumise erapooletuks pealtvaatajaks. Ja kui kodumaal päris politikaelu algas ning tsensor, kelle vahetamist Gr-n nõudis, kaotatud oli, siis polnud Gr-i näha ega kuulda. Alles siis, kui reaktsioon jälle käimas oli, kerkis Gr-n pinnale. Tema viimane ülesastumine ei näita aga sugugi, et ta kõne all olevates asjades midagi oleks juure õppinud, ehk ta pankrotikirjas küll tõendab, ta olla Parisis kolme aastaga

enam õppinud kui kodumaal kolmekümnega. Kod. korralduses kuulutab ta 1910 koguni ette, et kodumaa elu edaspidi seisuslikel alusel saab arenema, et väikemaapi-dajad ja väikekodanikud majanduslisesse võitlusesse astu-vad, ning avaldab mitmes muus siia puutuvus küsimuses eksimõtteid. Tema plaanitatud „Kaleva“ töökavas puudu-vad kõik ühiselu-teaduse osad täiesti. Looduseteadustest kõneldes hoiatab ta koguni „teiste asjade“ eest. Ta jäi politikas muutmata tagurlaseks. Oma tegevuse lõpul sei-sis ta, nagu öeldud, jälle selsamal alusel kui alguseski: rahvast õpetada ja juhatada, mitte aga talle õigusi nõutada.

Nagu teada, mõistis volav elu Gr-i koduse politika süsteemi hukka: kõik tema lootused ja töötused läksid luhta; ei saanud ta bürokraatiat oma „tasa ja targu“ tak-tikaga petta ega sellelt rahvale midagi välja lüüa. Ame-tikohtade ukSED kodumaal jäid „suguvendadele“ kinni; neisse asetati umbkeelsed muulased. Bürokraatia armust rahvale töötatud kasu jäi ümberrahvustamise kõrvale pa-berile mustendama. Oma kompromissidega ei võinud Gr-n ka iseteadvale rahvakihile meeldida. Ja nii tuli siis, et Gr-n vanas eas üksilduses (perekondliselt ja seltskond-liselt) kibedusega pidi pealt vaatama, kuidas teised sel põllul loorberid lõikasid, kus tema 20 aastat oli töötanud ja oma vigade pärast „tuulelipu“ ja „äraandja“ nimega kroonitult lahkuma pidanud. — „See keel, mida ma sise-mise lõbuga olen hellatanud, on minu isiku kohta ainult alandavalt helisenud,“ kaebab ta 1902 kurvalt oma Lah-kumise-sõnas.

Sealsamas ütleb ta ise oma tegevuse kohta:

„Ma olen oma lehe sihti täitsa vabalt ja ainuüksi oma teadmise ja sündametunnistuse järele juhatanud sellele eesmärgile, mille poole uue aja rahvad tõttavad. Selle olin ma väljamaalt oma elu-ülesandena kaasa võtnud ja ma olen temast truuste, vahest võiksin ütelda, kivisel kindlusel kinni pidanud. Sajasugused välised mõjud sunnivad mõni-kord tööviisi muutma ehk mõnest kaljust keeru ümber minema, kuid mu viimane siht on mul ikka silmis olnud, mille vastu ma oma tead-mise järele mitte ei ole kirjutanud. Et otse uskmatalt tuulelipust on räägitud, on ükski rääkijate oma asi ja au... Mina olen rahvast rah-vuse tuhina eest hoiatanud ja sellega rahva kasu eest seisnud, sellest veel rääkimata, et sugurahva politika seisukord siin ka mõistlikku mõetu nõuab.“

Mis nende ridade kohta ütelda oleks, on juba eel-pool seletatud. Siin veel paar märkust.

Siia-sinna karglemised, käänlemised ja rabelemised ning sagedad iseenelele vasturääkimised ja lubamata

võitluseviisid Gr-i tegevuses andsid rohkesti põhjust kõiksuguste süüdistuste ja kahtlustuste tekkimiseks. Nii tekkisid temast jutud kui piirita peenest intrigandist, rahvuse salgajast, isamaa äraandjast jne. Et Gr-n rahvuslises alusel lahkunud ei ole, tohiks eelmiste ridade läbi tõendatud olla. Näib ainult, et ta usu väikeste rahvaste elujõu sisse oli kaotanud. Olgugi et ta kitsastest oludest tuli, ei ole raha tema tegevusesse jälgi jätnud. See mees ei olnud karunaha kaupleja, nagu tema võistlejad, üks Tallinnas, teine Narvas. Mis Gr-n ka tegi ja vassis, seda tegi ta oma parema teadmise, arusaamise ja kaalumise järele, ilma et ta kõrvalt vahekasu oleks saanud. Eksimine on inimlik, ja üksildane eksib kergemini. Mille kohta Gr-il kahtlust ei olnud, selle asja juures oli ta ihu ja hingega. Kadus tal usk asja sisse, siis pööras ta sellele selja.

„Umbusaldus su kaitsevaim,“ laulis Gr-n Eestist lahkudes. Kuid siin ta eksis. Umbusaldus ei olnud talle mitte hea dæmon, vaid kuri vaenlane. Selle kaaslane nõuandel astus Gr-n nii mõnegi sammu, mis talle pärast teljemurdjad kivid teele veeretas. See seltsiline laskis teda tihti üksikuid asju haiglaselt hästi näha, kuid takistas ta kogu-ülevaadet asjade kohta.

Siis ei või tähelepanemist veel selle haridusetöö peale juhtimata jätta, mis Gr-n oma Olevikuga 20-e aasta jooksul korda saatis. Nagu ta kuskil kirjutas, toonud ta aeg-ajalt ülikooli raamatukogust omale raamatuid, et ühte ja teist õppida ja siis seda Olevikus rahvale edasi anda. Ilukirjanduses püüdis ta ikka paremaid, valitud asju pakuda. Kaastöölisteks olid selle aja paremad jõud. Ja siin on Gr-n oma põhjusemõttele ja vaadetele truuks jäädes midagi ära teinud. Üks talumees, kes 20 aastat Olevikku lugenud, ütles selle kohta: „Mul on, nagu oleksin ma hea kooli läbi teinud.“ — Gr-il oli kauaaegse rahvaliku ja haridusliku tegevuse tagajärjel laialine lugupidamine rahva seas; see andis ta sõnale ka sofistilises õpetuses niisuguse kaalu, et tema mõtete tagasitõrjumiseks pea kõigi teiste Eesti ajalehtede vastuseismist tarvis läks.

*

Grenzstein ja tsensor. Gr-n kaebas tihti tsen-sori üle. 1909 kirjutas ta Rahva Päevalehes (ka pankrotikirjas), et tsensor kord Riist ja Peeterburist tulles Olevikult venestamist nõudnud: „Kui see ei sünni, kaob Olevik.“ Muidugi oli lugu teiste ajalehtedega niisama.

Võimalik, et Gr-ilt (Schahovskoi kirja mõjul Sinovjevile 1892. a.) rohkemal mõõdul venestamist nõuti (vaata „Pariisi kiri“ Rahva Päeval. 1909 nr. 48). S. soovitas Gr-i kohta sala-järelvalvamist maksma panna ja teda esimesel võimalusel maalt välja saata. Vahest teadis Gr-n ka seda ise ja painutas ennast siis seda rohkem. Ometigi sõdisid teised lehed Oleviku kalduvuse vastu. Rohkem kaebtusi kuulub järgmise tsensorikohuste-täitja vastu. Nende sisu on lühidalt: ma ei saanud lehes pea midagi kirjutada, sest tsensor oli Tõnissoni mees ja tõmbas kõik maha. Ma olin seotult timuka käes. T. tegi Postimehes hävitusetööd Oleviku vastu, Ol. vastused jäid tsensori juure. Tsensor J. tegi Tõnissoni Postimehe ja minu viimase aja Oleviku.

Asi kõlab imelikult. Eestlasi tahetakse venestada ja tsensorile tehakse kohuseks selle järele valvata, et lehed selles mõttes töötaksid. Gr-n on venestusevoolule päri, ülistab reformisid ja valitsuse ametnik ei lase teda kirjutada. Tõnisson on venestuse vastu ja tsensor laseb teda kirjutada, mis ta aga tahab. Pahemal korral peaksid Gr-i süüdistused vähemalt liialdatud olema.

Paneme tähele, et Gr-n sugugi tsensori kaotamist ei nõua, vaid tahab, et tema sõber punast pliitsit veaks. Olevikust (1894 nr. 4) loeme:

... Mõtleme, valitsus annaks meile täna trükivabaduse, nagu see väljamaal olemas on. Igamees võiks ilma luba küsimata ajalehti asutada ja nendes kirjutada, mis ta süda iganes kutsuks. Meie veame kihla selle päale — mõne aasta järele ei oleks meil ühtigi haritud, tublit, kaunimõttelist meest meie ajakirjanduses tööl. Need oleksivad sopa alla maetud ja minema aetud ...“

Gr-n kaebab tema tendentsile vaenuliku ja Postimehe sõbraliku tsensori peale mitu korda (vaata „Postim.“ 1909 nr. 86 ja Gr-i Pankrott tulemas), kuid valitsus ei lase erapoolikut tsensorit ametist lahti. Gr-i kaebustes veeretatakse, nagu Post. toimetaja ja endine tsensor tõendada võivad, neile mõlemile väga raskeid süüdistusi kaela: sakslased veavad oma sõprusega Eesti rahva hukatusesse, separatismuseetele, Postimees ja teised ajalehed, peale Valguse, on sakste sõbrad, teotavad ja haavavad Oleviku toimetajat ja tsensor laseb kõike seda sündida. Tsensor on Eesti korporatsiooni liige, nagu Tõnissongi, ja rõhub Olevikku; korporatsioonid on lahkpüüete pesad; Tõnisson organiseerib Soome eeskujul opositsiooni, kõneleb soomlastest kiitvalt, soovitab — nagu teised lehedki — Soome laulupidusid jne. ja tsensor vaatab rahulikult pealt; Pos-

timees õhutab tsensoori kaasabil eestlaste keskel chauvinismust, tõrjub Gr-i, kes selle vastu töötab, seltside tegevusest tagasi, laidab ministeeriumikoolisid, jne. jne. Loetakse ka kõik Gr-i teenused kodumaa liginemiseks suurele isamaale üles, kuid kõik see ei aita. Tsensoor jääb oma toolile.

*

Grenzstein keelemehena. Varema aja sulemeestest ei ole keegi Eesti keele üle nii hästi valitsenud, kui Grenzstein. Loetagu näit. tema tõlgitud Sarathustarat (Olev. 1901 nr. 20 — 1902 nr. 7) ja pandagu tähele, mis E. keeles kõik võimalik ära ütelda. Võime ilma liialduseta tõendada, et Gr-n Eesti keele asjus ajajärgu löi. — Tema läikiv stiil, kujukas kõne, paiguti vaimurikas sõnademäng, alliteratsioon, assonants ja riim kiskusid lugejat kaasa, kui autor neid mõõdukalt ja parajal kohal tarvitas. Praegu tundub see keel ja stiil küll juba veidi vananenuna. Omal ajal oli ta paljudele heaks eeskujuks. Niisuguse hiilgava koore all peitub aga mõnikord ka mõttevaesus, mida välise kõssikullaga ei saa parandada. Lööksõnadega ja muude kuljustega katsus Gr-n oma pikki juhtkirju Olevikus meelepäraseks teha. Kuid selle toređa välise tulevõrgi peale vaatamata jäid nad ikkagi igava-poolseks. Mõttekäigul, millest paari lihtsa ja selge lausega oleks üle saanud, tegi Gr-n sagedasti kõietantsija osavusega siia-sinna kääneid, nõnda et lõpuks mõte rohke sõnakõlina sisse ära kadus ja lugejale tumedaks jäi. Tihti armastas Gr-n oma mõtteid uduselt avaldada; osalt vist sellepärast, et neid tarvilikul korral teisiti seletada, kää-nata. Ja tema austajad seisid aukartuses nende tumedate ja saladusliste mõtteavalduste ees, neis ülemat tarkust oletades. —

1884 ilmus Gr-i sulest Eesti sõnaraamat — 1600 uut sõna, millest rohke arv Gr-i oma loodud on. Hiljemini tõi Olevik veel ühte ja teist sellel alal. Paljud Gr-i loodud sõnadest on läbi lõõnud, omale kodanikuõiguse saanud.

Gr-i teenustest Eesti keele alal kõneldes peab veel tema broshüüri Kauni keele kaitsemiseks (1890) nimetama. Selles raamatukeses suges Gr-n „kallid suguvendad“ läbi, kes keele asjus nii või teisiti olid patustanud, ja pahasdas nad ära; kuid kahtlemata mõjus see kirjatöö keele-vallas kainestavalt ja puhastavalt.

Tähendame veel, et Gr-n see oli, kes seminaari direktorile Hollmannile, kes vilets Eesti keele mees oli, Tartu

üliskooli Eesti keele lektori toolile pääsmiseks takistuse-
kivi pani ja Dr. K. A. Hermannil selle ameti peale
soovitas.

*

Grenzstein on ka luuletajana esinenud. 1887 ilmusid Piirikivi esimesed luuletused eraraamatuna. Üksikud asjad avaldas ta Kirjameeste Seltsi aastaraamatutes, Oleviku lisades ja teistes Gr-i oma raamatutes. 1888 andis ta valitud luuletööd Piirikivi laulude ja salmide nime all välja. Olevikus avaldas Gr-n ka veel hiljem tõlkeid ja algupäraseid luuletusi. Lehe toimetajana ergutas ta teisi selles asjas.

Gr-i viimaseid luuletöösid (suuremalt jaolt vemmäl-
värsid) lugedes peab tunnistama, et neis vähe luuletajale
tarvilikku elevust ja tundmust leidub. Gr-n on simulant
ja sõnadega kõlksutaja. See teeb tema luuleteoste luge-
mise vastumeelseks. Tema paremad luuletööd on vare-
mast ajast pärit, kus Gr-n veel politikamees ei olnud.
Seal on salmikuid, mis läbituntud, sisuliselt ja koore poo-
lest laitmata. Üksikud Gr-i luulepärlid, nagu Palvetund
looduses, Isamaa sinuga, Üksinda j. t., on üleüldiselt tut-
tavaks saanud, mitmed ka nootidele seatud. Politilises
tegevuses läks rind, mis vist kunagi ei ole vägevasti laineta-
nud, hoopis külmaks ja kalgiks. Vaen ja võitlus teistega
ei suuda luuletajami kasvatada.

Gr-n on (esimesena) meile hulga mõttesalma loonud,
mille hulgas paljud hästi on õnnestanud; nende mõte
ei ole iga kord mitte uus. Need ilmusid Olevikus, selle
kalendrites, Kirjam. S-i aastaraamatutes, laulude kogus ja
mujal. 1899 andis ta 369 politika-mõttesalmi broshüü-
rina välja.

Viimase ülesastumise ajal (1911) ilmus Gr-i viimane
luuletöö Koit ja Ämarik, eraraamatuna. See töö tunnistati
ebaõnnestanusks (Eesti Kirjand. S-i aastaraamat 1911,
Päevaleht).

*

Vanavara korjamises on Grenzstein jõudu
mööda kaasa aidanud. Nooremehena korjas ta Audrus ise
rahvalaule ja -viisisid (Kampmann). Hiljem toetas ta Ole-
vikus Dr. Hurti korjamisetööd. Viimasel toimetaja-ameti
ajal seadis ta Oleviku toimetuse juure „Kirjakogu“ sisse,
kuhu igast küljest ja igasugust Eesti elusse puutuvat
materjaali kokku voolas. Nagu Olevikus ilmunud aruannete
järel otsustada võib, leidub seal rahvaluulet, ajaloolisi
asju, kultuura-ajaloolisi kirjeldusi, avalikkude tegelaste

kirju, vanu vakuraamatuid, teoorjuse kontrahtisi ja mitmet seltsi muud materjaali. Hiljem jäid aruanded — vist välisel põhjustel — Olevikust ära ja korjamiseasi soiku. „Kirjakogu“ pidi igale uurijale avatud olema, nagu Gr-n tema asutamisel avalikult teatas. Kahjuks ei ole lugu nii. Kirjakogu jäi kinniseks eraasjaks ja on vist praegu veel eraisiku omandus. Oleks aeg, et see kultuura-ajalooline-ait kõigile avataks, nagu seda asutamise puhul lubati.

Grenzsteini viimasest ülesastumisest oleme juba eelpool siin ja seal üksikute küsimuste juures kõnelnud. Lugu algas sellega, et 1909 keegi meie ajakirjanik Dr. Hermanni surma ja Gr-i 60-aastase sünnipäeva puhul Rahva Päevalehes mõlemate tegevust meele tuletas. Gr-n võttis sealsamas paar korda oma kaitseks sõna ja riivas Postimeest. See omalt poolt tõstis ka häält. Gr-n saatis Postimehele kirja, mille peale see vastas. Siis jäi asi mõneks ajaks soiku. Vahepeal oli Gr-n oma maja ära müünud ja lubas (erakirjas) ennast veel korra „näidata“, kuna „vastased“ talle nüüd enam midagi teha ei saa (?). Ja siis tuli ka see „näitamine“. Asunikus ilmus 1909. a. sügisel Gr-i kiri Pankrott tulemas. Rahva Päevaleht trükkis selle ära ühes Lisaga, Maleva ja Kaja niisama. (Nimetatud lehed jäid ka pea pankrotti.) Pankrotikiri ilmus ka eraraamatuna. — Selles kirjutuses kollitatakse sugurahvast suure vaimlise pankrotiga Eesti avalikus elus, mille tagajärel mitmesugused hukatused tulla (J. Tõnissoni j. t. tehtud vigade pärast). Missugune see pankrott saab, ei ole selgesti öeldud. Abi selle pankroti vastu leitud Gr-i uues raamatus Kodumaa korraldus. See uus raamat ilmus 1910.

Siin arvab Gr-n kodumaa asjade korraldamisega, mis Jakobson, Tõnisson ja teised sassi ajanud, sellega valmis saavat, et suguvennad Postimehe toimetaja Tõnissoni Gr-i toetusel Eesti elu juhtimisest kõrvaldavad ja omale ühe seltsi, nimega Kaleva, asutavad. Selle seltsi ülesanne oleks „Eesti eluaate“, s. o. „eestlase ülestuse“ kasuks töötada. Seda tööd tuleks kõnede, kursuste ja raamatute abil teha. Raamatud kannaksid kogunime Salv. „Ei ole sugugi tarvis, et Salve raamatud kohe esimesel trükil täielikud on. Neid võib tarvidust mööda igal uuel trükil täiendada, nagu see sellel põllul vana tuttav asi on.“ Vana tegelane salgab siin meie edenemise viimasel ajal täiesti maha ja tahab meid viiskümmend aastat ajaloos ja kultuuraelus tagasi viia. Kodumaa korraldus on roh-

kem vanadusenõtruse sünnitus, kui vilunud politikamehe kavatsus. Kodumaa korraldusele pidi suur Ajaloo album järgnema, millele agarasti materjaali koguti, selleks isegi tuntud Apelles post tabulam liikuma pandi. Raamat jäi ilmumata, niisama kui Gr-i teine töö, milles tõendada taheti, et J. Tõnissonil juudiga 200 sarnadust on. — Endised sõbrad ja austajad ajasid Gr-i jaoks Olevikule jälle jalad alla, nõnda et vana herra selles vist kuni 1913. aasta lõpuni oma skriptomaanilisi kalduvusi rahuldada võis.

Gr-i viimane esinemine algusest lõpuni „nõretab isiklikkusest, sallimatusest, väiklusest ja närususest ja annab tema poliitiliste ja ühiskondlikkude vaadete täielisest pankrotist tunnistust“ (P. Ruubeli sõnad Kod. korralduse kohta; v. Vaba Sõna 1914 nr. 11/12, lhk. 324). Tema suurem töö sellest ajast, Kod. korrald., on peasjalikult J. Tõnissoni vastu sihitud. Seal püüab ta muu seas ilmsüüta näoga oma vastast Jakobsoni aegsete marusakslaste poliitiliste intriigide ja salasepitsuste sisse mässida ning sellega tema kõrvaltoimetamiseks „kaasa aidata“ (K. k. lhk. 105). Selleks toob ta ühe sakste kihvitamise plaani eestlaste seas ette, millele Jakobson ja tema sõpruskond vististi päri olnud, mis ennast vahest 1905 avaldanud ja mille läbi Tõnisson arvatavasti üle öö rahva usalduse ja poolehoidmise saanud. Tema, Gr-n, annud selle hirmsa plaani valitsusele üles ja saanud vist sellepärast ära- and ja nime. — Kihvitamiseplaani juurest näikse Gr-il nõu olevat teiste (stud. Schwartzi ja L. v. Stryki) tembutuste ja 1905. a. sündmuste kaudu edasi juurelda, kuni viimati asja õige põhi käes on. Kus see leidub, ei ole sel raske ütelda, kes endiseid sündmusi tunneb. Kahjuks pidi Gr-n kodumaalt saadud kirjade põhjal oma veidrad oletused raamatu lõpul osalt tagasi võtma. —

Kui primitiivne ja arenemata Gr-i aegne arusaamine poliitilisest kõlblusest ja võitluse-abinõudest oli, näitab ka see K o d u m a a k o r r a l d u s (esim. pool) ja eraldi järgmine asi. Seal jutustab vana mees tähtsa näoga, kuidas ta Eesti Postimehe toimetajana 1881 „udupeade“ peale paberi ametlikku arhiivi kirjutanud ja kahtlase kirja põhjal sugurahvast kahtlustanud. Naeruväärilise sakste kihvitamise plaani politseile teadaandmist loeb ta nii suure tähtsusega teoks, et uhkustades omale vastu rindu lööb: „see, mida Saksa keeles sõnaga lauter Charakter tähendatakse, ehib ka Eesti rinda“ (lhk. 83).

Vastutus selle eest, et vana inimest lasti enne surma ennast meie silmas niisugusel kombel „blameerida“, langeb nende peale, kes ta libedale pinnale meelitasid ja ta asju ilma ette saatsid. Kuid — imprudenti nil crimini dari postest. — Gr-ile kui endisele Eesti tegelasele oleks kasulikum olnud vaikida.

Gr-i tegevust ja laveerimist kahe selleaegse voolu, õhtu ja ida poole kalduva vahel tundma õppides õpime iseendid tundma.

*

Alamalseisvast kaunis pikast raamatute nimekirjast on veel näha, et Gr-n mitmekülgne ja laialiste huvidega mees oli ja et ta oma talenti mitte higerätiku sisse ei mässinud, vaid temaga ka peale toimetusetöö jõudu mööda kauples, agaramalt kui mitmed teised meie selleaegsed dilettandid-entsüklopedistid,

Grenzsteini sulest ja toimetusel on järgmised raamatud ilmunud :

- Piirikivi esimesed luuletused, 1877.
- Saksakeele õpetaja, 3 jagu, 1877—1880.
- Kooli laulmise raamat, 6 jagu, 1878.
- Lõbusad laulud lastele, 1879.
- Looduse nõuud ja jõuud (tõlge), 3 annet, 1879.
- Koolmeistri käsiraamat, 1879.
- Suur Eestimaa kaart, 1-e leht 1882, 2-e leht 1883. (Tõnis Grenzsteini joonistatud.)
- Male-õpetus, 1883, 2-e trükk 1904.
- Eesti Sõnaraamat, 1600 uut sõna, 1884.
- Oleviku lisa 1884, 1885, 1886, 1887, 1888.
- Oleviku tähtsamatud 1885 peale (tasku tähts., naljakalender politika tähts.).
- Naljapildid, I anne: Pollad ja Lollad, 1885.
- Linna-Seadus (tõlge), 1886.
- Taevakaart.
- Eluea-kontsert. Meestekooridele, 1886.
- „Volapük“ (ilmakeele grammatik).
- Eesti Lugemise-raamat I j. 1-e trükk 1887, 2-e tr. 1888 ; II jagu 1888.
- Rahvapidu laulud, I jagu 1887.
- Pildi-Aabits I j. — 1888, II j. —
- A. Piirikivi laulud ja salmid, 1888.
- Riigikeele õperaamat Eestlastele, 3 jagu, 1888—1890.
- Soldati sõnaraamat, 1890.
- Elumaja ehe, 1892.
- Elutarkus ja ilmakunst (vabalt Smilesi ja t. j.), äratrükk Oleviku lisast, 1896.
- Eesti küsimus. Sada juhtmötet rahvuse ja politika elust, äratrükk Olevikust, 1894.
- Laste lugemiseraamat, 1896.
- Ajakirjanduse ühendus, 1897.
- Rahvapoeg, 1897.
- Linna puud ja puestikud, 1897.
- Politika Aabits, 1898.

- Mõisnikkude mõtted, 1898.
 Balti haridus, 1898.
 Politika kirjavara ja hariduse kool, 1898.
 Kirjakogu, 1888
 Lõpueksam nooreestlaste ja vanasakslaste keskes, äratrükk Olevikust, 1898.
 Seltsi juhatus, 1898.
 Rahva töö rakendus, 1899.
 Meie vaimuvalla tegelased, 1899.
 Kauni keele kaitsemiseks, 1899.
 Mõttesalmid, 1899.
 Herrenkirche oder Volkskirche? 1899. Ilmus ka A. Wosnesenski venekeelses tõlkes 1901.
 Maa tundmine, 1899.
 Seltsi äriraamatute sissesead, 1899.
 Talu viljapuu aed, 1900.
 Raadi valdkonna Majanduse Geografia, 1901.
 20 aastakäiku Olevikku, 1882—1901 (1890 saadik raamatu kujul).
 Pankrott tulemas, äratrükk Rahva Päevalehest, 1910.
 Koit ja Amarik, 1911.
 Tõusikute vastu, 1911.
 Juudi-küsimus.
 Die Organisation der Natur, 1913.

A. Krusberg.

Metsik.

1911. a. „Eesti Kirjanduse“ 7. nr is avaldasin kirjutuse metsiku kohta. Vaheajal läks mul korda paari ajaloolist dokumenti metsiku kohta leida. Tutvustan nendega alamal.

Mihkli kiriku abiõpetajaks sai 1679, aasta hiljemini oma äia Günter Tunzelmanni asemele pärisõpetajaks Heinrichus Gösekenius ehk, kudas tavalisesti öeldakse, Hinrik Göseken, ja jäi sinna ametisse 1705. aastani. Selle mehe osav silm oskas rahva elu tähele panna ja usin sulg üles kirjutada. Mihkli kiriku arhiivis on tänapäevani üks saksakeelne kihelkonna-rahva vaimuliku elu kirjeldus alal seisnud ja see kirjeldus valgustab tolle-aegset metsiku austamistki. Kirjelduse peale on üles tähendatud, et see 8. jaanuaril 1694 praost Knüpferile saadetud. See kirjeldus algab järgmiselt: Im Namen Gottes, Verzeichnis der Desiderien, Mängel und Beschwerde, die sich bey der Kirchen zu St. Michaelis in der Wihk befinden. Anno 1694 den 8 Januar H. Praep. Knüpfer zugesant.“

Selle kirjelduse üheksas osa kannab pealkirja: „Von den Götzen Metzik.“ Sellest osast loeme järgmise seletuse: „Ebajumala-teenistust peavad talupojad ka vastlapäeval õhtuajal. Sest siis teevad nad õlgedest, takkudest

ühe ebajumala, — — (arusaamata sõna) ühe terava puu ja ehivad õled esimesel aastal meheks, panevad õlgedele vana kübara ehk mütsi pähe ja riputavad inimese kuue õlgedele ümber; teisel aastal ehivad nad õled naisterahvaks (Weib), panevad vana valge tanu pähe ja riputavad õlgede peale naisterahva kuue. Seepeale kannavad nad ebajumala õhtuajal pimedas välja põõsasse ja köidavad ta puulatva kinni. Sedaviisi tehes arvavad nad oma ebausust, et vili, põllukasvud (Feldfrüchte) ja linaid hästi kasvavad ja edenevad.“

Niipalju pajatab tähtis Saksa keelest eestistatud dokument metsikust. Kirjeldus ise metsikut ei nimeta, aga et ta pealkirja kannab „ebajumalast metsikust“, siis ei tarvitse kahelda, et kogu kirjeldus metsiku kohta käib.

Teine ajalooline dokument ulatab veel kaugemale tagasi. Audru kiriku katsumise protokoll 3. veebruarist 1680 teeb mõnda minnes ka metsikuga tegemist. Metsiku nime see protokoll ei nimeta, aga kirjeldusest tunneme ometi metsiku ära.

Audru protokollist loeme järgmise kaebtuse — siin Saksa keelest muidugi Eesti keele ümber pandud :

„Audru talupojad kaebavad, et talupojad Lemmingis — külas, mis Pärnu linnavalitsuse alla kuulub — Ralli Hansu talus niinimetatud mängutuba peavad, kuhu nad kokku tulevad, enamasti laupäeva-õhtuti, söövad, jooivad, mängivad, tantsivad ja kõiksugu poistetükka ja vallatust teevad ja oma harjunud viisi järele õlest mehe teinud, selle siis nende, audrulaste põllule viinud ja seal lastele ja mõõdaminejatele häbiks ja pahanduseks seista lasknud.“

Ei või nimetamata jätta, et ka õp. Gösekeni kirjeldus mängutubasid tunneb. Gösekeni kirjelduse seitsmes osa kannab pealkirja: „Von den Spielstuben, mengotubbat.“ Siia on eestikeelne sõna „mengotubbat“ juure lisatud. Mängutubadest enestest annab õp. Göseken järgmise seletuse.

„Mängutubasid peavad nad iga aasta märdipäevast peale kuni jõuluni, ja valivad ühe talu, mis suur on; sinna tulevad nad õhtul kokku; niipea kui videvik alanud, poisid kõige paremates riietes ja tüdrukud kõige paremates riietes, ehted ja paatrid kaelas, just nagu lähöksid nad pulma. Et neil õlut on, peavad nad ka lakkumist ja siis hakkavad poisid tüdrukutega vanemate inimeste ja laste nähes tantsima ja kargama, jooksevad siia-sinna nurka, katsuvad üksteist (betaszten sich) ja peavad kõiksugu sugulist ulakust (venerische Leichtfertigkeiten). Niisugune

lugu kestab kuni peale keskööd hulga aega (eine gute Zeit). Siis lähevad nad koju ja heidavad magama. Ei ole imeks panna, et niisugused inimesed pühapäeval ei tule kirikusse. (Niisugustest mängutubadest teavad saksad küll, aga nemad ei karista nende pärast.)¹⁾ Need mängutoad on liiderlikkuse (Unzucht) põhjus; seesugust liiderlikkust peaksid aga saksad karistama!“

M. J. Eisen.

C. R. Jakobsoni kirjadest Lilli Suburgile.

Trükki toimetanud A. Jürgestein.

I.

Lilli Suburg on mitu kirja, mis C. R. Jakobson temale kirjutanud, lahkesti Eesti Kirjanduse Seltsile annetanud.

Need kirjad on 1873 ja 1874 kirjutatud, 1873. aastal Vana-Vändra vallamajast, kus Jakobson tol ajal ajutiselt vallakirjutaja ametit pidas, alles poissmees oli ja Kurgja ostmist ja sinna oma pesa asutamist kavatses. 1874 tulevad kirjad juba Kurgjalt, kuhu Jakobson juba elama oli asunud ja mida ta omale elamiseks sisse seadis ning sealjuures „Sakala“ luba ootas. Kirjadest on kaks Eesti keeles, suurem osa Saksa keeles kirjutatud. Niihästi Jakobson kui ka Lilli Suburg olid oma hariduse Saksa keeles saanud, ja ehk küll tol ajal juba vaimustatud Eesti tegelane, tarvitab Jakobson kirjavahetuses ometi hea meelega Saksa keelt, kuna Eesti keeli kirjutamine temale nähtavasti palju rohkem raskust teeb ja temale mitte nii hästi ei luba oma vaimurikkust ja stiiliosavust enda naissõbra vastu avaldada.

Need kirjad on kohati õige intiimsed ja kodused, sellepärast Jakobsoni iseloomu kui ka meie kulturaloo uurimise seisukohalt suure tähtsusega. Ühe sees selgitab Jakobson nimelt oma ilmavaadet, seisukohta usu vastu, teisest võib tema kasvatuseaduslisi põhjuseid tema nõuandmistest ja mälestustest tema oma lapsepõlvest näha. Ka lühemates kirjades langeb rohkesti tähendusi, mis mitmeti üleüldiselt huvitavad on.

Järgnevatest kirjadest õigeks arusaamiseks olgu veel kord meele tuletatud, missuguses vahekorras mõlemad kirjavahetajad olid.

C. R. Jakobsoni vend Fritz valiti tol korral Vana- ja Uue-Vändra valla kirjutajaks, ei leidnud aga mitmesugusel põhjusel kihelkonnakohtuniku v. Nasackini poolt mitte kohe kinnitust. Ta lootis seda aga edasikaebtuse teel siiski saada. Et aga vallakirjutusetöö vaheajal mitte seisma ei jääks ja vallad mitte sunnitud ei oleks mõnda teist valima, laskis tema

1) Sisseklammerdatud lause on kirjelduses kriipsuga läbi tõmmatud.

noorem vend, kuulus C. R. Jakobson, kes tol ajal Tallinnas elas, enda vallakirjutajaks valida. Tema oli gümnaasiumi ülemkooliõpetaja, nii siis vallakirjutaja ametis haruldane mees, kellele ametisse kinnitamist kuidagi keelda ei saanud, ehk ta küll juba kui politikategelane meie maa võimumeestele tuttav oli. Mäletan oma lapsepõlvest veel selgesti, kuidas minu isa kui volimees selle kirjutaja tulemise puhul rõõmu avaldas, lootes, et valla asjad nüüd korda saavad, sest endise kirjutaja purjutamise ja hooletuse tagajärjel tuli valla kassas 6000-rublaline puudus avalikuks, mis valla oma kanda jäi. Ühtlasi mäletan isa jutust, kuidas üks mõisnik isale pilketoonil ütelnud: „Mis teil nüüd viga on, nüüd saate omale „Oberlehreri“ vallakirjutajaks!“

Noor „Oberlehrer“, kes harjunud oli pealinnas, Tallinnas ja Tartus viibides paljude haritud inimestega läbi käima, pidi Vändras esitsa vististi igavust tundma, ehk ta seda küll ilmaski ei avaldanud. Ta leidis Vändrast küll eest oma kaasõpilase ja sõbra Valga seminaarist, tummade kooliõpetaja Johannes Egloni, kuid läbikäimine selles majas ei saanud vist suurt sigineda ja muutus pärast varsti avalikuks vaenuks, kui Jakobsonil Kurgja endise omanikuga protsess tõusis ja Eglon sellele nõuandjaks ning tunnistajaks astus. Kohaliku õpetajaga oli Jakobsonil läbikäimine muidugi mõista võimata. Nii siis sobis tutvus Suburgi perekonnaga, kus vanem tütar Lilli peenelt haritud inimene ja perekond kohalikkudest võimumeestest täitsa iseseisev oli, nagu iseenesest. Waldburg, Suburgi perekonna elukoht, oli Vana-Vändra vallamajast versta 14 eemal, Tori piiri ligidal. Nii oli ühelt poolt läbikäimine vallamajaga hõlpus ja elav, teiselt poolt aga vahe küllalt suur, et suusõna asemele tihti kirjad pidid astuma. Jakobsoni asumisel Kurgjasse läks see vahe poole suuremaks, sest Kurgja usub Waldburist just teisel pool Vändra kirikut 15 versta.

Suburgi perekonnas ei olnud asjad mitte igapidi kõige paremas korras. Meie tunneme seda perekonna-traagikat Lilli Suburgi kirjadest. Tol ajal elas perekond küll alles koos, kuid algavad lahkeliid üksikute perekonna liikmete vahel andsid ennast tunda. Suburgi tütreid olid hea hariduse saanud, iseäranis esimene tütar, sellevastu aga pojad kasina kooliharidusega jäänud, mida vististi iseäranis raskesti tundis noorem, väga anderikas poeg Hans, kellele isakodu kitsaks jäi ja kes iseseisvale tegevusele igatses. Waldburis oli oja peal väike veski, kus Hans ennast möldriametiga, tutvustas ja seda armastama õppis. Tema tahtis möldriameti täitsa ära õppida, kuid nähtavasti peeti seda ametit Suburgide tollaegses seisukorras perekonna poolt veidi alandavaks. Oli ju Suburgidel Waldburiga tubli mõisake pärisomanduseks, ja Vana-Vändra meestel oli kord juba niisugune uhkus sees, et pärisperemees, liiati veel Toomas Suburgi taoline poolmõisnik, oma poega „teenima“ ei tihanud saata. Hans aga oli kange peaga ja selge silmaga, nagu mitmed teisedki perepojad, kes selgesti ära nägid, et nad isakodus perepoega ja noortherrat mängides viimati vanaks lähevad ja isa surma puhul noorematel poegadel mingit hakkamist ei ole. Ta läks sellepärast salaja ja omavoliliselt Pööravere mõisa veskisse õpilaseks. See oli perekon-

nale kurvaks juhtumiseks, sest, kas õigusega või mitteõigusega, kardeti, et elav noormees seal halbadele teedele satub, ja nähtavasti küsis öde Lilli sõbralt C. R. Jakobsonilt nõu, mis siin tuleks ette võtta. Selle nõuküsimise peale vastab C. R. Jakobson esimeses kirjas, mis ära trükime, ja teeb meile sellega võimalikuks sügavat pilku heita oma iseloomu ja oma kasvatuslistesse põhjusedesse. Trükime kirja just täht-tähelt Jakobsoni Eesti keeles ja kirjaviisis ära, sest see on ka keele edenemise seisukohalt tähtis:

„Armas sõberana!

Minul on Teie armsa kirja peale nii palju üttelda, et ma ei tea, kust peale hakkan, ja et ma kardan, kõik mitte üttelda jõuda, mis minu waimus praegu liigub. Aga ma teen alustust ja katsun lühidelt Teie sõnumiku peale otsast lõppetuseni paari sõnaga wastutada.

Üks wana tõsi sõna on, et „ütlen minule, kellega sa leiba sööd, ja ma ütlen sinule, mis sinu teed ja tööd“. Need inimesed, kes ühe waimu järje peal seisawad, leiawad ennast elus ika üles ja jääwad koku, ning et meie nii ruttu sõbraks oleme saanud, ei tähenda muud, kui et meil ühed teed ja tööd, ja et meie äratunne, kuidas meie elu liig lühikene on, et palju aega oma õnnest kinnihakkamisega tohiks wiita. Ülemat waimu-teed ei käi palju inimesi, ja sellepärast oleme nagu wõõral maal: kui need seal oma maa inimesega kogemata koku juhtuwad, siis langewad, kui ka enne täitsa wõõrad oliwad, ilma sõna lausumata tõine tõise hõlma.

Mis Teie oma wanemate ja iseene elust räägite, mõistan ma väga hästi, sest seda olen ma ise ka läbi elanud, ja wõime seda igal pool iga päev näha. Aga kui Teie ütlete, et „Kristlik usk“ Teid nende wõitlemistesse sees ülewal hoidnud, siis on selle asjal kaks poolt. Kui „Kristlik usk“ need sõnad on: „Asmasta Jumalat üle kõige asjade ja oma ligimist kui iseennast!“ siis on Teil õigus. Aga see usk ei ole mite üksi Kristuse õppetuse, waid kõik maailma paremad ja auusamad inimesed seisawad oma tegudes ja püüdmistes selle põhja peal, ia seesugune auusam ja parem inimene oli ka Kristus. On selle wasta Teie „Kristlik usk“ see usk, mis praegu meie kirik õppetab, siis olete eksituses ja ei tunne weel iseennast täitsa. See kiriku usk ei ole muud, kui üks hirmutuse kujuks laiali kistud wari Kristuse õppetusest, ja wõib meie praeguse inimese seltsile aga paha ja hukkatust tua. Wõib küll' olla, et üks ehk tõine inimene, keda see usk põrmu sisse maha on rusunud ja elaja wääriliseks teinud, ka sellesama usu läbi ennast selle eest jõuab hoida, täitsa oma inimese lootust ärakautada; sest kui ta ise oma alatumat olekut tunneb ja põlgab ning maailma üheks häda-oruks nimetab, siis tõstab teda see lootus ülesse, et kord tõises maailmas kõik parem saab olema; aga kes enese sees jo

üht jumaliku waimu ära hakkanud tundma, kelle abiga ta ennast põrmu piiridest kõrgemale on hakkanud tõstma, kes seesuguse waimu järje peal seisab, nagu Teie, selle edespidine tõstja ja juhataja ei ole enam „usk“, waid tema oma jumalik waim, ja kui siin weel üleüldse usust tahetakse rääkida, siis on ta see usk: „mina wõin, mis ma taban, Jumal anna minule jõudu!“ Selle wiimase järje peal Teie weel ei seisa, aga Teie olete juba seal ligidal ja saate ka weel seal seisma.

Nüüd pääasi. Et Teie wend isamajast äräläinud, sellepärast ma teda hukka ei wõi mõista. See ei tunnista muud, kui et Teie isa teda üksi seda õpetanud tegema, mis kasu toob, aga mite seda, mis rõõmu teeb. Ka põllumehel on omad paleustatud asjad, ilma kellela ta masinaks saab, mis keegi parem waim ei kannata. Minu isa ja ema oliwad ka wäga waljud, aga minul oli oma lilli-aed kodu, oliwad minu linnud, keda ma harisin ja toitsin ja kelle peale ma ka kaugel koolis iga päaw mõtlesin. Need oliwad paelad, mis mind minu kodu külge nii köitsiwad, et ma sealt ei oleks raatsinud lahkuda, nende seas olin ma õnnelik. Teie wend on Teie weikse weski peal ehk kõige õnnelikumad tunnid ära elanud, sest et ta seal isa walitsuse alt lahti oli, kes temale koormaks sai. Seeläbi sündis tema sees ehk see mõtte, et möldri elu üks kaunis elu on, see kõige kaunim, mis maa peal wõib olla. Tema wõttis nõuuks, möldriks saada, aga et isa teda ei oleks lubanud ära minna, läks ta ise sala minema, ta läks oma elu kõige ülemat eesmärki käte saama. Sellepärast teda ei wõi hukka mõista, aga mis saab lõppeks wälja tulema? Ta saab äratundma, et see elu mite sugugi nii ei ole, nagu ta ete arwanud, ja kõik tema elu saab rikkunud olema, kui ta aegsaste jälle õige tee peale tagasi ei juhtu. Ehk tema langeb kohe seesuguste seltsiliste sekka, kes tema waimu muda sisse tõmbawad, kust ta enam igaweste ei jõua tõusta. Ja kui lugu Pööraweres nii on, nagu Teie minule ütlesite, siis on seda just karta. Sell' kombel läheb suur jagu inimesi hukka, ja mina sellepärast nende peale kiwi ei wõi wisata. Aga mis nüüd teha? Minu nõu on see: Kirjutage oma wennale, et isa ja ema sellega rahul on, et ta möldriks õppib, kui ta just nii wäga tahab, ja et ta ka Pöörawere wõib jääda, sest wä g i s e teda keegi isamajasse tagasi ärgu toogu, kui asi weel halwemaks ei pea minema. Enne aga, kui Teie õde koju tuleb, kutsuge teda paariks nädalaks oma juure wõõrsiks, esmalt, et ta õe wastawõtmiseks mõnda aitaks walmistada, ja tõiseks, et õega ka pitka aea pärast koos wõiks elada. Mõlemad wennad wõiwad siis nimelt aias tööd teha, lillisi istutada, pingid metsa seada ning n. e. Ta saab sest tööst rõõmu leidma ja need kohad saawad temale armsaks minema. Seltslik elu peab sinna juure tulema ja ma arwan, et ta pea ära saab tundma,

missugune wähe kodu ja mujal on. Tahab ta süiski jälle. Pööra-
were tagasi minna, siis ei tohita teda keelata. waid tuleb temal,
siis üks uus koht tasailukesi walmis otsida, kus ta ihu ja hingega
hukka ei lähe.

Nüüd weel wiimaks paar sõna Teie nooruse põlwe sõbrast. ¹⁾
Ma pean tunnistama, tema seisab ühe järje peal, nagu wähe meie
aeal noori mehi leida. Ma tema esimesi kirjasi ei tunne ja sellepärast
ma weel selgesti ei tea, missugust armastust Teie wastu ta arwab.
Wiimase kirja järele arwates, olete teda ehk walesti mõistnud. Armastus
on mitmesugune, aga kõige ülem see, kui tõist inimest tema waimu
pärast armastatakse. Armastus ühendab kas mittu ihu ehk waimu,
aga ihu ja waim on jälle nii tõine tõisega ühes, et neid mite ei
tohi lahutada, kui inimest koost ära ei taheta kiskuda ja teda kas
mulla tükkiks ehk tühjaks warjuks teha. Et Teie sõber ühe kõrge
waimu järje peal seisab, sellepärast ei tule tema sõnu mitte igapä-
wäwase mõöduga mõõta. „Meine Geliebte,“ ehk ilusamas Eesti
keeles „minu armukene“ wõin ma kümne neiule ütelda, wõin neid
sellsamal aeal igäuht südamest armastada, aga igäuht ühe tõise
armastusega, ja nii, et keegi tõise pääle kade ei pruugi olla ja tõise
peale kaebdust tõsta. Need mõtted on Teile ehk weel nattukene
wõõrad, aga ma olen jo neiusid leidnud, kes ka selle poolest
praeguse aea kõrguse peal seisiwad, ja kelle mõttetel selle poolest
täitsa kindel põhi all oli.

Kõigest südamest palju tuhat terwist!

Teie

Wana-Wändras,

C. R. Jakobson.

sell 29. Aprillil 1873.

Järgmine kiri on Saksa keeles kirjutatud. Ta on wastuseks L.
Suburgi kirja peale. Suburgid olid Jakobsoni juures jõulupuul olnud ja
L. Suburg on selle üle kirjalikult oma imestust avaldanud, nagu ta kirja
servale tähendanud, vististi selle kohta, et Jakobson oma tuntud seisukohast
ülepea jõulupuu-kombest kinni peab. L. Suburg oli haiguse pärast enne
teisi jõulupuult pidanud lahkuma. Kiri käib ümberpanekus järgmiselt:

Armas sõbranna!

Teie armsa kirja peale oleks mul väga palju wastata, aga
ometigi wõin ma praegu väga wähe ütelda. Tunded ei lase ennast
mitte ikka kergesti sõnadesse kokku võtta. Sõpruseawaldusi ei

1) See noorepõlwe sõber oli Johann Ringenfeldt, Vana-Wändra
sepa poeg, L. Suburgi „Liinas,“ „Sepa Jansu“ nime all tuttaw. See oli
suurte waimuannetega pois. Sai kaunis hea hariduse, mõistis hästi Saksa
ja Prantsuse keelt, oli telegrafist Odessas ja mujal. Tema oli „Liina,“
kirjutajat noorest põlwest armastanud, luuletas temale Saksa keeli laule.
Pärast jäi ta haiguse tagajärjel nõdrameelseks, kellena ma teda näinud
olen oma päewi Wändras lõpetawat.

A. J.

saa ka mitte kõnekäänudega ära ütelda, neid võib ainult tunda. Nagu ma Teile juba olen ütelnud, on minu sõprus Teiega igaveseks ajaks tehtud ja mina tunnen oma karakterit liig hästi ja vast ka Teie oma niipalju, et ma ütelda võin, et elus midagi ei ole, mis selle sõpruse võiks hävitada. Aga mis on sõprus? Sõprus on armastus, ja ainult armastus võib meie maailma taevariigiks teha. Ka ütleb üks tuntud sõna: „Kuipalju armastatakse, niipalju elatakse.“ Ilma armastuseta elaksime hirmuäratavat (schauerliches) elu, ja inimesed, kellel armastust ei ole, teevad hästi, kui nad armastuserikkast taevariigist ilutsevad, kus Kristus, kes armastusest oma kaasinimeste vastu ennast ohverdas, kuningas on; need nimetagu meie maad hädaoruks. Mida keegi omale tõelikkuses (in Wirklichkeit) mitte võita ei mõista, sellest peab ta omale vähemalt ideaali looma, ja elu läheks nendele inimestele tõesti, väljakannatamataks, kui neil lootust ei oleks. Nagu Teile teate ei usu ma nende nõrkade hingede jaoks olevate muinasjuttude sisse mitte, aga ma usun, et inimene omale selle maailma taevariigiks võib teha. Esiteks armastus perekonna vastu kitsamas mõttes, s. o. sõprade vastu, sest ainult üheseda perekonda pean ma perekonnaks, siis armastus oma rahva ja isamaa vastu ja lõpuks armastus terve inimsuse vastu, see on taevaredel, mida mööda minna tuleb, et selle maa taevasse jõuda. —

Aga kuidas avaldab ennast armastus? Tema avaldab ennast selle läbi, et teiste tarvis elatakse. Meie elujuhtmõtte võiks järgmistesse sõnadesse kokku võtta: niipalju kui teistele elatakse, ainult niipalju elatakse ülepea. Kui Kristus oma kaasinimeste eest suri, siis on ta omale kõige suurema õndsuse (Glückseligkeit) võitnud, mis üleüldse saada on; teda tuleb kaetseda ja tema on seda väärt, et tema mälestuseks jõulupuu põlema süüdatakse ja sealjuures ennast tema täiusest kinnitatakse. Iseenese on ta oma surma läbi õnnelikuks teinud ja neid on ta aidanud, keda tema eeskujul temale järele käima ajab. Teistele inimestele aga, kes asja peale teisiti vaatavad, on ta õnnetuseks saanud, ja ta hüüaks neile veel täna vastu, kui ta võiks: „Ärge nutke minu pärast, vaid nutke iseeneste ja oma laste pärast!“

See on minu vaade elu peale (Lebensauffassung) ja selle järele tuleb kõiki minu tegusid (Handlungen) seletada. Mis on veel juure lisada? Teil on nüüd võti käes kõige minu töö ja toimetuse kohta („zu all' meinem Thun und Lassen“). Ainult niipalju pean veel juure lisama, et mina niisuguse tegevuse läbi mitte midagi iseäralist ei tee, mis kuidagi moodi imestust ära teeniks. Kui Teile tahate, olen ma kõige suurem omakasupüüdja (Egoist), sest minu tegevuse tagajärjeks on ju mu enese õndsus. Teen ma teisi õnnelikuks, siis olen ma ise kõige õnnelikum, ja kas ei tule õnneliku inimese peale kade olla. Imestamiseväärt ei ole ma siis mitte põrmugi.

vaid ainult kade võib minu peale olla, et ma tee olen leidnud, mis õndsusele viib, kuna teised teda asjata otsivad.

Selle järele kui ma ennast nüüd kaunis heasse valgusesse olen seadnud, tahan ma Teie juure üle minna ja Teid õige halvaks teha. Teie olete nimelt siamaale õige suur patune olnud ja Teie ebausul ulatust ei saa mõõta. Aga et Teie oma patud nii õiglaselt üles tunnistate ja ennast parandada tahate, siis võin ma Teile loodusepreestrina tõenduse anda, et need patud Teile veel kõik andeks antakse, s. o. et Teilt need kannatused ära võetakse, mida Teie oma pattude pärast peate kandma. Ja kui loodusepreester, kelle abi poole Teie olete pööranud, pean Teile patukahetsemiseks ja paranduseks veel järgmisi puhastuserohtusid kirjutama: Et Teie oma haiguse põhjust nüüd täiesti tunnete, siis peate kõige selle eest hoidma, et Teie nii palju ei muretseks, kui Teie seda praegu teete. Ma pean Teile siis ütleva: parandage ennast, armas sõber, ehk ma kirjutan Netile ¹⁾, et ta Teile tükil ajal enam kirjutama ei pea. Et Teie nüüd kirja nii kaua ootama peate, on karistuseks selle eest, et Teie minu kirja Netikesele tahtsite lahti võtta.

Ja nüüd lõpuks küsimine: millal meie Kurgjale sõidame? Selle küsimuse panem ma täitsa omakasupüüdmise põhjustel ette, sest ma kardan, vast jõuab mulle keegi teine ette ja ostab selle koha ära, enne kui ma teda olen näinud. Reedel olen ma Uue-Vändras ja saan seal vast Lubergiga ²⁾ kokku. Ma ütlen, et meie pühapäeval või esmaspäeval seal oleme. Teie võiksite siis pühapäeval kirikusse tulla, ööseks siia jääda ja esmaspäeval võiksite aegsasti Kurgjale sõita. Teie tervise seisukord peab aga siis seesugune olema, et Teie need sõidud välja kannatate. ³⁾

Ka tahaksin ma, et Teie täiesti minu plaaniga nõusse lööte Kurgjasse jäädavalt elama asuda. Ei saa ka mitte „pikkade ja halbade teede“ pärast sõpradega sagedasti kokku, siis jääb ometi esiteks kirjalik läbikäimine, ja teiseks minnakse niisugustel tingimistel üksteisele võõrsile mitmeks päevaks, mis palju enam kaalub, kui sagedad lühikesed külaskäigud. Lühikesed seltskondlikud õhtud on vahelduseks väga mõnusad, aga seal ei saa ennast mitte koguda, et enam võidaks, kui silmapilkset lõbu. Ma tunnen enese oma sõprade seas alles siis täitsa õnneliku olevat, kui ma — kui ka ainult mõne päeva — üsna koduselt nende seas elada võin, kus ma just nõnda elan ja töötan, nagu ma seda kodus harinenud olen tegema. Kui mina Kurgjal elan ja Teie Waldburis, siis võime omale sagedasti niisugusid õnnelikka päevi muretseda.

1) L. Suburgi õele Petrograadi.

A. J.

2) Endine Kurgja peremees, kellelt Jakobson Kurgja ostis. A. J.

3) Edasi-tagasi 30 versta, sellest 20 halba külateed.

A. J.

Ma usun, nüüd pean lõpetama. Ma võisin kirja alles täna hommiku suure rutuga kirjutada, sest et mu aeg siinamaale väga kasin oli, sellepärast peate vormi ja välised asjad üsna kõrvale jätma ja ainult mõtete sisu omaks võtma. Õnnelikku uut aastat tahan suusõnal soovida.

Kõikidele südamlikka tervisid!

Teie sõber Carl.

Vändras, 2. jaan. 1874.

Kirjandusline ülevaade.

Nügemised. Divis manibus. Jaan Lõo luuletused. E. K. Ü. „Postimehe“ trükk. Tartus, 1916. 80 lhk. Hind 120 kop.

Mis nõuame meie luuletusilt? Kas mitte seda, et nad meid võluks, joovastaks, veetleks, et nad paneksid meid unustama isikliku elu reaalse momendi, et nad suggereeriks, sisendaks meile uue ilma, õieti äratakse meis varjul olevad ilmad, mille vastuvõtmine ja mille äratundmine meid täidaks üleva õnnekusega? Ja kas ei ole luuletuste, nii ka kogu kunsti vastuvõtmise resultaati, lõppsaavutus mitte võlumus, nõidumus, joovastus?

Nii on.

Seepärast, üks kõik missugune kunstikool, üks kõik missugune sisu, üks kõik missugune edasiandmine, kui aga oleks lõpuks lugeja suggererimus, võlumus, mis tundub õnnena, üleva rõõnuna.

Sest järgneb: Tähtis on teoste kunstiline täius, tähtis on samuti ka lugeja vastuvõtlikkus. Ja see viimane määrab raasi hingeelulisest konstruktsioonist, aja poliitilis-sotsiaalsest seisust ja lõpuks üksiku lugeja hingeelu erisusest. Muidugi mõista, siin tuleb arvesse võtta otsiv ja eelkäiv intelligents, rahva kunsti-vastuvõtlikkuse piirid on juba olukorraliselt ahtamad.

Seepärast on aegu, mil teatavalaadiline kunstitöö üleüldisele maksvusele ei pääse, sest et ajavaim talle liig teravalt vastu seisab. Seepärast on võimatu ka kunstnikul-kirjanikul luua midagi täiesti võõrast ajale, seepärast juba, et ta, kui eelkäiva intelligentsi parem liige, on seotud raasiliselt ja poliitilis-sotsiaalselt oma ajaga. Teine lugu on aga siis, kui hakatakse kirjandust-kunsti soetama mingisuguste ideede pärast, kuid siin lõpeb puhas ilukirjandus.

Kuid pöördume asja juure.

Kui luuletuste mõju, lõppsaavutus on võlumus ja suggererimus (Guyau), missugusel teel tekib siis see, millal valdab meid kõige suurem kunstijoovastus, missugusil tingimusil saame meie esteetilise emotsiooni, meeletlike?

Selge on: sisu üksinda ei anna meile seda mitte, samuti ka vorm. Kunsti joovastus, võlumus, esteetiline emotsioon tekib ainult siis, kui sisu

ja vorm koos mõjuvad. See on nii: nagu inimene ei ole mitte ainult ihu ja mitte ainult hing, vaid ihu-hing, sest hingeta-eluta on ihu paljas korjus, surnukeha, vaim-hing-elu saab meile tuntavaks, mõistetavaks, avaldub ainult keha läbi. Ja nende kahe alguse, ihu ja hinge, põimimus ongi elav inimene. Ja nende kahe alguse, vormi ja sisu salapärane põimimus ongi poeesia.

Kumb neist tähtsam on, sisu või vorm, see küsimus oleks naiivne ja asjatu.¹⁾ „See oleks sama küsimus,“ ütleb professor S. A. Vengerov, „kumb on lapse saamises tähtsam, kas isa või ema. Nagu lapse sündimine on võimalik ainult isalt ja emalt, nii on ka kirjanduslis-esteetilise emotsiooni tekkimine võimalik ainult sisu ja vormi samaaegsel koosmõjul.“ Sellele kujukale võrdlusele on raske vastu vaielda. Kes tahaks end teha naeruvääriliseks!

Kõigest sest järgneb, et vorm peab juba eestkätt olema hea, sest muidu on kunstilise emotsiooni tekkimine võimata, olgu sisu nii hea kui tahes. Ta ei tõuse lihtsalt meie maitsmise võimaldamiseni, ta ei saa usutavaks; kunsti sugereerimus, võlumus jääb sündimata.

Teisiti jälle: Kõige suurem kunsti nõidumus ja joovastus järgneb siis, kui sisu vastab neid tahteid ja igatsusi, mis on tekitanud lugejas ta isiklikud hingeomadused ja aja poliitilis-sotsiaalne seis.

*

Neid sissejuhatavaid sõnu arvasime tarvis olevat Lõo „Nägemiste“ arvustamisele asudes, mis, kuigi tahtes olla objektiivne, omab subjektiivsed tunnused.

Lõo laulud ei tekita meis kunstijoovastust. Nende lugemise tagajärg ei ole mitte nõidumus, võlumus. Neid lugedes ei tõuse kirjanduslis-esteetiline emotsioon, vaatamata seepeale, et autoril näib olevat midagi hinges pakitsenud, asudes neid kirjutama.

Lõo luuletused on ennemini soodsad tekitama mingisugust pahameelt, mis tõuseb, kui näed neid suuri iseteadlikka „divis manibus“, „paterna rura“-sid“ jne. Pundub mingisugune luulepühaduse teotus. Kui ei oleks avaldatud liig suurt ja iseteadlikku prätensiooni, kui ta laulud oleksid lihtsalt enda ette olnud lauldud, nagu paremad neist, siis oleks nende maitsmine olnud võimalikum, sest nõuded oleksid väiksemad olnud.

1) Kaugeltki mitte kergemeelselt ei ole ka need toimetanud, kes on lausunud: Vorm on kõik! Sest mis on õieti sisu ja kust hakkab peale vorm luuletusis? Kas vorm on ainult: rütm, mis mõõdetakse värsjaljadega; riim, assonants ja alliteratsioon; kas ta on rida, stroof ja stroofide süsteem? või on ta ka: lausete valamus, nende orgaaniline sidumus; või on ta ka: pildid, mis mõtte väljendamiseks tarvilikud; ja see ühe- või mitmesugune siduv ja komponeeriv valgustus, mis liidab üksikud osad tervikuks? Mis jääb siis sisuks? Kas mitte ainult puht-psüholoogiline: tundmus ja tahtejõud, mis valitsevad luuletajas ja mis sunnivad teda looma? Sest silmapilgul, kui ta hakkab mõtlema, sõnastama, algab ka vorm. Küsimus seisab siis ses, kui laialt vormi mõista.

Nüüd vaatame lühemalt, miks ei tekita Lõo laulud kunstinõidumust, joovastust.

See tuleb küll kõige pealt sest, et ta luuletuste vorm seevõrra nõrk on, et sisu, ses pakitsev tundmus, tahte jõud, selle vool, ses leiduv tõsine poeesia ei saa lihtsalt kunstiliselt vastuvõetavaks, sest nagu eelpool seletasime, tõuseb kirjanduslis-kunstiline emotsioon ainult siis, kui vorm on täieline.

Et Lõo nii vähe vormist on hoolinud, näitab seda, et ta mitte kogu hingega luuletuste mõistmisesse ei ole tunginud ja et talle luuletuse dualism mitte ei ole veel avanenud.

Seesugune luuletusist arusaamine, mis on tagatud ta kirjanduslikkude sõprade poolt, on Lõole kallis maksma läinud; see on maksnud tal esimese kogu luuletusi, mille üksikutes osades tihti üksikuid ilusaid meeleliikeid näeme ja tõsist poeesiat leiame.

Lõo vormi-ignorants näib olevat teadlik. Ja see on veel pahem. Ta algab sellest, et ta riimist midagi ei hooli. Ta kirjutab riimiliselt nii halvasti, nagu keegi veel enne teda pole kirjutanud. Põris head riimi tal ei olegi. Kõige rohkem tuleb tal ette kolmesilbilisi riimiseid, kus riimivad viimised silbid, s. o. käändelõpud, need kõige nõrgemad riimid nagu: tormine — laanede; tasaseid — valgeid teid, missugune riim on ka hukkamõistetav. Ka ei murra ta selle juures pead, kas riimida: öö—rüü, kulm—tolm, pää—läe, ehk tule—ole. Kogu raamat on näitusiks, missugused ei peaks riimid mitte olema. Kas ei oleks ilusam ja kasulikum olnud riimid täiesti ära jätta,—sel juhtumisel ei oleks sarnast piinlikkust olnud.

Ka rütm, kohati huvitav ja helisema hakkav, on Lõo juures alles selgumata. Rütmi kui tervikut ta luuletusis ei ole, on mitmesugused rütmilised katked, mis aga ei näi olevat ehitatud vers libre'i seaduste järele. Rütmi määrab Lõo juures ära sõnade pikkus. See on õige. Sest ainuke reaal-asi luuletusis on sõna, mitte aga mõni fiktiivne värsijalg; kuid seejuures tulevad sõnad nõnda valida, et nad omas järjestuses tekitavad selgelt tunduvad rütmilised korrad, mille kindel kõlaline voolavus kataks mõtte voolavuse. Lõo lauldes seda ei ole.

Ta lauldes valitseb jamb, s. o. rütmiline kord on nüisugune, et seal rõhud paaris-arvulisil silpidel 2., 4., 6. jne. seisavad. Lõo ei pea aga sest korrast kinni, ta komistab tihti sõnade pikkusel, astub siis segaduses parema jala asemel pahemaga ja hakkab: 1, 3, 5, 7 jne. jooksma, s. o. trohäische. Näitusena toome katke laulust „Kodumaa metsad“.

Ohkaval hoigel langevad kased ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘
kui surmani haavatud kangelased, ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘
maapinnale, ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ |
emarinnaale. ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘

See ei oleks iseenesest sugugi halb. On koguni tarvilik, et rütm moduleerub, teiseneb, kuid on teatavad piirid olemas, millest üle minna

võimatu on. Teiseks nõuab aga muundatud rütm salmi, stroofi ja stroofide süsteemi, missugune nähtus Lõo lauludes peaaegu puudub. Ainukesed stroofilised salmikud on „Mets“, „Viimne nägemine“, „Jüriöö!“ ja „Kuu“.

Kui Lõo nüüd omis luuletusis elementaarse tehnilise oskuse peale nii vähe rõhku on pannud, siis peab küll lootma, et ta muis asjus selle, mis ta võlgu on jäänud, tasa teeb. Kuid asi ei ole mitte nii. Lootused on ekslikud.

Ka Lõo stiil, see seesmine osa vormist, ei ole eeskujuline. Ta on ka siin hooletu. Ta luseehituses puudub sümmeetria. Ta fraasi struktuur on suuremalt osalt nõrk, nagu ta värssi- ja salmistruktuuri.

Vaevalt jätkub kellegil nii palju õhku kopsudes, et eelpool-toodud lause lõpuni lugeda, mis „Kevade tulekust“ on võetud.

Talv põgeneb ; ta löödud väe riismed
all kallakutel — lumehanged viimsed
veel meeleheitel vastu panevad
ja surevad säääl päikse noolte all,
kui lõo laulud kõrgelt kostavad
ja kured tervitavad kodumaad :
„gru, gru ! gru, gru !“

Ja ometi on luuletuste tundemärk see : mida kergem lugeda, seda lähem poeesiale. Luuletused on just seepärast ilusad, et neid nii lõpmata kerge on lugeda.

Lõo lauludes puudub täiesti see, nii tarvisminev nõue, lause taotavus, valamus (чеканность фразы), mida meie iseäranis Suits'i juures tähele paneme.

Lootused on ekslikud, pettumus varitseb meid nagu vaenlaseks saanud sõber. Kõik ristteed on ta püüniseid täis. Ka Lõo juures rändame ühelt pettumuselt teisele.

Uskudes edasi, et kui Lõo välimise vormi tahtlikult on ignoreerinud, et ta siis sisuliselt meid uute ja toredate epiitete heledusega pimestab, et ta meid säravate piltidega võlub, et ta meid viimaks uute tundmuste ja nägemistega joovastab, kuid ka ses eksime me väga. Epiitetid on vanad, pildid algupärata, tundmuste ja nägemiste ideoloogia vanal alusel ; pealegi tahetakse neid meile vastuvõetavaks teha vanade abinõudega.

Nagu ikka

Kägu kukub kuldakeelil¹⁾
kingul, kuusetuka sees,
orust tõuseb hõbehäälil
igivana ihaviis.
see on ööpikute ilu
õitsvail toome oksadel jne.

1) Harvendus minu.

Kõige selle peale ei ole siis ka ime, et lugeja, kes nõnda ette on valmistatud, Lõo isamaalist paatost, mis „paterna rura's“ ja „heroica's“ luuletajale emotsioonide lähtekohaks on saanud ja mis lugejaski sama emotsiooni peaks tekitama, sellena vastu võtta ei saa, millena luuletaja seda välja on tahtnud anda. Lugeja ei usalda poeeti mitte ja emotsioon jääb tekkimata, paatos tundub valena, põhjendamatumana.

Ja kes usaldakski „Maa“ luuletuse järgmisi ilusaid ridu:

Kas on kodu ilusamat
ilmas kuskil leida veel?
Selle kodu, selle keele,
selle püha paiga ees
läksid vanad võimsalt surma,
kannatasid kadumist:

kui kogu luuletus ühtki algupärast mõtet, ühtki uut nägemist, ühtki helisevat fraasi ei sisalda.

Ehk, kes usaldaks luuletuse „Viimse nägemise“ julgeid tõendusid:

Kõrv kuulis kodukeele kõlavust,
silm nägi koduilu lõp m a t u s t,
kõik valgus hinge mul.

— — — — —
Ma nende vallas, nende võimu all,
kas olen kodus, olen kaugel maal,
mind kutsub nende hüüd.

(Riimid: all — maal; ööd — hüüd.)

Tõendustest on vähe, luuletus peab ise uskuma panema, peab suggeererima tundmuse, peab võludes usaldama panema ja ühes luuletajaga tundma panema. Muidu tunduvad peapõhjendused mõistuse analüüsidenä. Tuleb kahtlus, kas luuletaja oma tundmuste aetuna sisu algallikatele on jõudnud, või on ta tõendused mõtlemisprotsessi saavutus.

Ka Lõo juures peame emba-kumba oletama. Kas ei tule Lõo isamaaline paatos mitte hingest või on ta luuletaja-anni väljendamise võime seevõrra arenematu, et ta need kohad, mis emotsiooni loojateks on määratud ja mis lähtekohtadeks on arvatud, mitte usutavaks ei suuda teha.

Põhjendamata paatos leidub ka „amores'ites“. Luuletuse „unistuse“ lõpusõnad ei vasta jälle eelmisele poolele. Nad jäävad põhjendamatumaks.

Suur on, Issand Jumal, jätta igavesti
sinu vägevus, mull' see unistus.

Kas saab usutavaks eelolev paatos järgmise põhjenduse abil:

Palju öitsvaid lilla Üle maade heljus
tõusis vainule;
öeldi, et olla päikse naeratus,
jälle kevade. sinu silmist helkis
 mulle armastus,

mis kui leekiv tuli
 loitis südame,
 võttis ära meele,
 segas mõistuse,
 sest ma olen nagu
 imemuinasmaal:

tähed paistvad alla
 päise päeva a'al,
 roosilised pilved
 sõudvad taeva all,
 hõbedased kalad
 järves sügaval.

Ja nii ongi Lõol palju laule, milles ühed-teised kohad korda on läinud, mis poeesia jumalikku õhku endas varjavad, kuid mis siiski eneste keskel orgaaniliselt ei ole ühendatud. Suurem kogu luuletusi seisab koos rütmi ja emotsiooni katketest, millel igapähe oma isesihit on. Seepärast ei summeeru meeleliiked mitte, ei põimi end kokku, vaid lõhestuvad ja hävitavad maha arvamise tagajärjel üksteise; see on viimne ja kõige suurem pah. Selle esinemisel võiks nii mõnigi luuletus maitstavaks saada. Nüüd kaovad ilusad kohad ja südamlilikud read, nagu:

... all, lainte kodus, kala kudu loob
 ja lilleõis mul tervitusi toob
 mu enda noorest, kaugest kevadest.

(Kevade tulek.)

... kui välgutule siniloitev leek,
 vaib, vääramata valendab ta mõök.

(Õöpikud.)

... sinna, sinna, töötatud maale,
 kiskus südameid kui kuldne ling.
 Järgi veerevale, püha päikesele.

(Asumine.)

Teine Lõo laulude lähtekoht on mütoloogia. Kuid siin on Lõo kõige vähem kodu, sest ta luuletaja-annis puudub just mütoloogiline salapärasus, hämarus, müstika. Mütoloogiliste ainete eepiliseks käsituseks puudub aga tal rahulikkus ja elementaarne algjõud ja lopsakus. Ka siin näib Lõo mõtlemise teelolevat jõudnud talle mitte kohaste ainete juure.

Lõol puudub sügavam analüüs, samuti ka tugev süntees. Ta on teelahkmele peatama jäänud, nagu ta ka moodsa impressionismi ja meie oma ärkamiseaja romantika ja mingisuguse külanaturalismi vahele kõikumine on jäänud. Samuti kõigub ta keeleliselt uue ja vana vahel, tarvitades tihti valesti mõistetud murrakulisi uuendusi: valgis riidis pro valgeis riideis, rohulatis pro rohuladvis, kerd (vist osast. sõnast kere), ja lubades enesele suitsilisi, grüthalilisi, sõõtilisi, reimannilisi ja liivilisi ridasid.

Kuid siiski. Meie parnass on ühe uue rahutu ja otsiva liikme poolest rikkamaks saanud. Juuretuli ja ei ole enam noor, omab aga siiski nooruse tunnused, kui ta neist ise teadagi ei taha. Ta on kaua kahelnud ja oodanud, aga ta sõbrad on ta siiski parnassile sisse vedanud, enne kui ta oleks suutnud oma kraesidet ilusasti ette kõita; ka muud kostüümi tarbed, millega parnassil käiakse, on tal veel tundmata. Oo, need head sõbrad! Nad saadavad oma sõprusepimedusega vahel piinlikku seisukorda.

Aga siiski, järgneval tulekul, loodame, on luuletaja ennast juba leidnud, revideerides oma kostüümi, läbi tundes oma parnasslaste poole pöördud tervituskõnet, analüseerides oma võimeid, kätte leides oma anni perekonna-saladuse, et mitte kogemata talupoja-seisusest pärit olles krahvina esineda. Siis, loodame, on ta ju suutnud kokku sulatada ühises kunstivalemis oma paremates luuletustes leiduvad ilusad viisikatked, mis nüüd, mattudes asjatu lademe alla, ei jaksa tõusta maksvusele, nagu luuletustes: „Eelkevade“, „Seatapp“, „Ümara ääres“, „Kojuminek“, „Kuninga kübar“ ja „Ühele naisele“.

Seni aga laseme pöördra luuletajat ennast parnasslaste poole oma kõige parema luuletusega, laseme vastata teda ennast kõigile meie etteheidetele ta parnassiletulekul, ühtlasi näidates, miks meie teda, kõigi ta nõrkuste peale vaatamata, siiski nii pikale ülekuulamisele oleme võtnud. Ta vastab luuletusega „Enne lõikust“, milleks talle siin sõna anname.

Enne lõikust.

Mu vili valmis; töötab saaki hädä;
ta valkjad varred, pikad rasked pääd
on paenutanud alla, heitnud hakki end,
kui uhas vihm ja kohas tormilend.
Nad saanud, loonud palju päikse tuld,
sest õlg on vask ja tera — valmind kuld.
Ma algan lõikust homme hommikul
ja vaata, idaservas hiilgab mul,
just allas tulnud taeva tehases,
veel nõretades noorest värskusest,
sirp hõbedane, terav, õrn ja uus.
Nii surmav — selili ta kumerus,
et lõpu aimdus kerkib kõrsis, päis,
nad värisedes tundvad: aeg on täis,

Kuid ärgem olgem kärsitumad, et meie head saaki töötavad vilja
mitte haljana ei põima. Henrik Visnapuu.

Ja an Kärner. Talurahva vabastamine Eestimaal. Tallinas, 1916. „Teaduse“ kirjastus. 94 lk. 80. Hind 75 kop.

Eestimaa talurahva 100-aastaseks mälestusepäevaks, mida meie maikuul 1916 pühitsesime, oli ainult üks laiemale alusele seatud raamat ilmunud, ülemalnimetatud J. Kärneri ajalooline kirjatöö „Talarahva vabastamine Eestimaal“. Kui juure lisan, et seegi ainus töö vabastuseakti tähtsuse kohta eitava seisukoha katsub võtta, siis peab küll ütleva, et meie teadusemehed suurt süüdi on teinud, kui nad vabastusekoidu tuleku mälestusepäeva nii leigelt on vastu võtnud. Eestimaa pool oli enam kavatsatud, aga pealetulev sõda ajas kõik kavatsused nurja. Seda enam asja on meil seda ühtki raamatut, mis ilmunud, tähele panna.

J. Kärneri raamat avaldab kõige pealt head mõju selle läbi, et autor peale harilikkude Balti allikate ka rohkesti Vene kirjatöösid on

tarvitanud, mille tõttu töö palju värskemaks on muutunud. Ajaloolised faktid on katsutud sisemisesse ühendusesse seada ja ajaloolistele nähtustele arusaadavad põhjendused leida, kuigi põhjendused iga kord märki ei ole läinud. Nii katsub autor selgeks teha, et kõige tähtsam jõud, mis orjikke lõpetas, rahvaarvu kasvamine olla olnud; endine orjaegne majapidamine ei jõudnud mitte enam tarvilikku ülespidamist anda ja sellepärast tuli olukorra muutus loomusunnil. Ei või kahelda, et 18. aastasaja jooksul pärast Põhja sõja laastamisetööd rahvaarv Eestimaal oma jagu kasvas ja et rahvaarvu kasvamine majanduslise elu peale mõju avaldab, aga teated rahvaarvu üle 18. aastasajal on ikkagi puudulikud ja rahvaarvu-teooria otsuste kallal vaidlevad teadusemehed alles tänapäevani; sellepärast ei peaks ajaloolisi nähtusi mitte nii julgelt säherduste otsuste peale põhjendama. — Raamatu alguselt leiame isevärki arvamise Rootsi aja iseloomu kohta Baltimaal; nimelt kinnitab autor, Rootsi valitsus ei olla „midagi tõsiselt mõjuvat pärisorjade heaks korda saanud“. Niisugune arvamine kõlab õige algupärane rahvakirjaniku suus, kuid on harjunud ajalooliste vaadetega niivõrt vastuoksa, et teda mitte ainult mööda minnes ja ilma pikema tõenduseta ei tohiks suhu võtta. Kuigi mõni ei tahaks Gustav Adolphi ja Karl XI määrusi talupoegade heaks ligemalt tundma õppida, siis peaks tal meie rahva tänumeest Rootsi valitsuse vastu üksinda tõenduseks küllalt jätkuma, et meie ometi midagi head Rootsi valitsuse käest oleme saanud, sest muidu ei oleks vana hea Rootsi aeg meie rahva mälestusesse mitte nii kaua, põlvest põlve püsima jäänud.

Muidu on vabastamiselu raamatus selgesti ära jutustatud ja kõik rüütelkonna väänlemised ja teedeotsimised, kuidas midagi nagu head talupoegade heaks saaks teha ja siiski oma nahka puutumata hoida, on lugejale õnnelikult kätte näidatud.

Keel on raamatus ladus, kui ainult mõned moodsad keelehalpused maha arvata, ilma milleta meie nooremad kirjanikud ei taha läbi saada. Omapärane viis on autoril, üksikuid sõnu ja lauseid jutumärkide vahele panna (lk. 3 „hinge põhjani“, lk. 18 „aseaineid“, lk. 27 Vigala „konstitutsiooniline isevalitsus“ jne.), nagu oleks siin tsitaatidega tegemist. Kas ei ole autor siin jutumärkisid mitte lihtsalt harvenduse asemel tarvitanud? Vähemalt ei mäleta ilma allika ülesandmiseta mitte niisugusid tsitaatisid enne lugenud olevat.

Raamatut võib tähelepanemiseks julgelt soovitada. J. Sitska.

Üleskutse kunsti asjus.

Muude kunstialal ettevõetavate kavatsuste seas on meil seni puudunud kavakindlam ainete korjamine meie esimeste kunstnikkude elu ja tegevuse üle. Ometi on sellekohaseid teateid tulevasele kunsti-ajaloo kirjutajale hädasti tarvis. Kuigi esimeste vagude ajajad oma aja inimestele vähese tähtsusega paistavad, kuna neil sagedasti kindlam värv puudub ja nad vahest meie omapärase kunsti mõttes suurt ära teha ei ole suutnud, vaid

alles võõraste rahvaste poolt rajatud radades käinud, ei või seda praegusel ajal ettegi kujutada, kui suure tähtsusega siin iga samm pärastiste, juba kindlaks kujunenud voolude karakteriseerimiseks on, kuna niisugusel alguajal ka iga vähemgi silmapaistev kunstitegevus tähtsam on kui mõni pärastine.

Nende ridade kirjutajal on juba mõnda aega püüe olnud seesuguseid teateid koguda — seni esialgul eraviisil. Kuid et töö täielikum saaks, selleks on tarvidus tekkinud ka avalikkuse ette astuda palvega, seda tööd lahkesti toetada.

Teated peaksid 1) meie esimeste, kõige pealt meie vanemate kunstnikkude kohta käima (näit. J. Köhler, E. M. Jakobson, T. Grenzstein, Ounmann jne.), keda enam elus ei ole; aga ka alles töötavaid vanemaid kunstnikka ei tohiks unustada, kui midagi sellekohast leidub, mis vahest otseteel järelepärimisel teada saamata võib jääda

2) Teated peaksid a) eluloolised kui ka b) kunstitegevusesse puutuvad olema. Toodagu üksikute tööde nimetusi ja kirjeldusi, mis kuskil nähtud, ja tähendatagu, kus need tööd praegu on, kui see teada peaks olema. Saadetagu nendest töödest ülevõtteid, kui on, kas või ajakirjadest väljalõigatud — kui töö vähegi haruldasem. Tarbekorral võib niisuguseid ülevõtteid tagasi saada. Ärgu kardetagu, et üks ehk teine peensus juba ehk kogutud ja teada on: kordamine iseenesest pole paha, vaid sellepärast, et teatud tööasja kahelt poolt valgustatakse, koguni soovitav: nii saab pilt erapooletum ja täielikum. Isearanis tahaksin siin kadunud kunstnikkude endiste tuttavate poolt kaasaabi paluda, kellel on alles sellekohaseid mälestusi, kirjasid, töösid jne.

3) Aidatagu uusi endiseid, seni tundmata ehk vähe hinnatud kunstnikka või kunstitegelasi unustusehõlmast päästa.

4) Kõigeks selleks saadetagu peale muude, juba nimetatud ainete ka erakirjasid, mis selles asjas huvitust pakuvad, ehk nende ära kirjasid, kui ka vanemate ajalehtede ja ajakirjade numbrid või ära kirjasid nendest, kus ülemalnimetatud aineid leida, ehk vähemalt nimetatagu ajakirjade numbrid ja aastakäikusid, kust sellesarnast materjaali leida.

5) Saadetavad teated, kui nad mälestuste peal põhjenevad, peavad kindlasti erapooletud ja asjalikud olema, selle peale vaatamata, missuguses vahekorras teateandja kunstnikuga või kunstitegelasega olnud.

Teated jäävad raudvaraks Eesti Kirjanduse Seltsi juure niisuguste aegade jaoks, mil võimalikuks saab meie kunsti-ajaloo esimesi lehekülgi kirjutada. Teateid palun mulle läkitada Tallinna kunsttööstuse-kooli ja tänan juba ette lahkeid saatjaid. Aja jooksul tahan korjamisetööst avalikult aru anda.

A. Kivi.

Palutakse ka teisi ajalehti seda kirja ära trükkida.

Loimetusle saadetud kirjandus.

Lugemiseramat. Valitud lugemisetükid Eesti kirjanduse arenemise teelt. Kirjanduseajalooliste teadetega ja keeleliste märkustega välja annud Gustav Suuts. Esimene osa. Helsingis, Kirjastuseosaühisus „Otava“. Trükitud Soome ülikooli toetusraha abil. VIII + 212 lhk. Hind 3 marka 50 penni.

A. M. Rennikov. Imede maal. Tõde Balti sakslastest. J. Vahtra tõlge. II anne. Eesti kirjastuseühisuse „Tähe“ kirjastus, Võrus, 1916. 32 lhk. Hind 10 kop.

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. W. Weskl.

Дозволено военному цензурою.

„Postimehe“ trükk, Tartus